

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

MERZİFON'DA OSMANLI'DAN CUMHURİYET DÖNEMİNE
İNTİKAL EDEN MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM ESERLERİ

Yüksek Lisans Tezi

MÜSLÜM BÖREK

AMASYA
Mayıs – 2023

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

MERZİFON'DA OSMANLI'DAN CUMHURİYET DÖNEMİNE
İNTİKAL EDEN MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM ESERLERİ

Hazırlayan
Müslüm BÖREK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Turgut İLERİ

AMASYA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Müslüm BÖREK tarafından hazırlanan “MERZİFON’DA OSMANLI’DAN CUMHURİYET DÖNEMİNE İNTİKAL EDEN MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM ESERLERİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 27/04/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Turgut İLERİ

.....

Üye : Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

.....

Üye : Doç. Dr. Yavuz HAYKIR

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.../.../.....

Müslüm BÖREK

İmza

ÖZET

MERZİFON'DA OSMANLI'DAN CUMHURİYET DÖNEMİNE İNTİKAL EDEN MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM ESERLERİ

Müslüm BÖREK

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Nisan/2023

Danışman: Doç. Dr. Turgut İLERİ

Merzifon tarihinin M.Ö. 5500'lere kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Merzifon kazası Antik Çağ'dan günümüze kadar Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Danişmendler, Selçuklular, İlhanlılar ve Osmanlıların kurduğu medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Merzifon kazasında, Karanlık Çağ Döneminde M.Ö. 1700-700 yılları arasında Hititler, yine Karanlık Çağ Döneminde M.Ö. 8.yüzyılda Frigler, M.Ö. 600'lerde Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Kimmer ve İskitler, M.Ö. 6.ve. 4.yüzyıllarda Persler hakimiyet kurmuşlardır. M.Ö. 333 yılında yapılan İsos Savaşı ile bölgede Perslerin hakimiyeti son bulmuş ve Pontos Devleti kurulmuş, devletin başkenti ise Amasya olmuştur. Bu dönemlerde Merzifon önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Yaklaşık 200 yıllık Pontos (Mitridatlar) Dönemi M.Ö. 47 de son bulmuş ve bölgede Romalıların hakimiyet dönemi başlamıştır. Roma İmparatorluğu M.S. 395 de Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmış, Merzifon ve civarı Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) topraklarında kalmıştır. 11.yüzyılda Danişmentliler hakimiyetine giren Merzifon ilçesi sırası ile 12.yüzyılda Selçuklu egemenliğine 14.yüzyılda İlhanlı hakimiyetine girmiştir. 1335-1341 yılları arasında Eratna Beyliği hakimiyetine giren Merzifon 1353-1396 tarihleri arasında Türkmen Beylerinden Taşanoğulları'nın hakimiyetinde kalmıştır. Yıldırım Bayezid Döneminde ise 1396 yılından itibaren Osmanlı hakimiyetine giren Merzifon Sivas eyaletine bağlı Amasya Sancağının önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. 1.Dünya Savaşından sonra 15 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilen Merzifon, Merzifon halkının işgal boyunca sürdürdükleri tepkiler ve Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri sonucunda 27 Eylül 1919'da işgalden kurtulmuştur. Merzifon ilçesi Cumhuriyet Döneminde ve günümüze kadar Türk toprağı olarak binlerce insana ev sahipliği yapmıştır. Cumhuriyet öncesinde Osmanlı hakimiyetine giren ve Sivas eyaletine bağlı Amasya Sancağının bir kazası olan Merzifon bu statüyü Cumhuriyet döneminde de korumuştur. Bu çalışmada 5500 yıllık tarihsel süreci olan Merzifon kazasında yaşayan Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait eserler ayrı ayrı ele alınarak

bilgi verilmiştir. Müslümanlara ait eserler olarak Merzifon'daki camiler, hamamlar, ticaret mekanları, okullar, konaklar, türbeler ve çeşmelerin varlıkları tespit edilmiştir. Camiler içinde tarihsel önemi olan, Abide Hatun Cami, Eyüp Çelebi Cami, Büyük Hacı Hasan Cami, Çay Cami, Hanife Hatun Cami, Kara Mustafa Paşa Cami, Taceddin İbrahim Paşa Cami, Ulu Cami, Bozacı Cami, Alaca Minare Cami, Dönertaş Cami, II. Murat Cami, Dobak Cami ve Denizli Cami tüm ayrıntıları ile ortaya konulmuştur. Merzifon'un en önemli tarihi yapı gruplarından bir diğeri ise hamamlardır. Bu doğrultuda ise Tuz Pazarı Hamamı, Çifte Hamam, Paşa Hamamı ve Maarif Hamamı hakkında bilgi verilmiştir. Bunlardan başka ticaret mekanları olarak ise Taşhan, Bedesten ve Tuz Pazarı incelenmiştir. Merzifon'un ünlü konaklarından Basmacılar ve Ulukuşlar Konakları da çalışmada yer almıştır. Bunlarla birlikte Piri Baba Tekkesi ve Türbesi, Kümbet Hatun Türbesi ile çeşmeler hakkında bilgi verilmiştir. Tarihsel değeri olan eğitim kurumlarına bakıldığında ise Kara Mustafa Paşa İlkokulu, Çelebi Sultan Mehmet Medresesi hakkında bilgi verilmiştir. Merzifon'da gayrimüslimlerden kalan tarihi eserler içinde ise St. Barbara Kilisesi ve Protestan Kilisesi hakkında bilgi verilmiş, Merzifon'da gayrimüslimlerin kurduğu Merzifon Ruhban Okulu, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu, King Sağırlar Okulu, Harbinger Yüksek Okulu ve Merzifon Anadolu Koleji de çalışmamızda değerlendirilmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Merzifon'un coğrafyası sosyo-ekonomik durumu ve tarihçesine değinilirken ikinci bölümde ise Merzifon ilçesinde bulunan eserler Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait eserler olarak iki alt başlığa ayrılarak eserler hakkında bilgiler sunulmuştur. Cumhuriyet Dönemine intikal eden tarihi eserlerin onarımları yapılarak günümüze ulaştığı ve varlıklarını koruduğu, bazı eserlerinde işlevselliklerinde değişiklikler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Merzifon, Cumhuriyet Dönemi, Tarihi Yapılar, Cami, Hamam.

ABSTRACT

MUSLIM AND NON-MUSLIM ARTİFACTS FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLICAN PERIOD IN MERZIFON

Müslüm BÖREK

Amasya University, Institute of Social Science

Department of History, M.A., April/2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Turgut İLERİ

The history of Merzifon is estimated that dates back to 5500 BC. Merzifon has hosted the civilizations founded by the Hittites, Phrygians, Lydians, Persians, Romans, Byzantines, Danishmends, Seljuks, Ilkhanids, and Ottomans from Ancient age to the present.

In the Merzifon district, the Hittites during the Dark Ages between 1700 and 700 BC, the Phrygians in the 8th century BC during the Dark Ages, the Cimmerians and Scythians who came to Anatolia from the Caucasus in 600 BC, and the Persians between the 6th and 4th centuries established dominance. With the Battle of Isos in 333 BC, the domination of the Persians in the region ended and the Pontos State was established, and the capital of the state was Amasya. During these periods, Merzifon became an important trade center. About 200-year Pontos (Mithridates) Period ended in 47 BC and the period of Roman domination began in the region. The Roman Empire was divided into two as Eastern and Western Rome in 395 AD, Merzifon and its vicinity remained in the territory of the Eastern Roman Empire (Byzantines). Merzifon District, which came under the rule of Danishmends in the 11th century, came under the rule of the Seljuks in the 12th century, and the Ilkhanids in the 14th century, respectively.

Merzifon, which came under the rule of Eratna Principality between 1335-1341, remained under the rule of Taşanoğulları, one of the Turkmen Beys, between 1353-1396.

In the reign of Yıldırım Bayezid, Merzifon, which came under the rule of the Ottomans since 1396, became an important cultural center of Amasya Sanjak, which is a part of Sivas province. Occupied by the British on March 15, 1919 after the World War I, Merzifon was liberated on September 27, 1919, as a result of the reactions of the people of Merzifon throughout the occupation and the attempts of Mustafa Kemal Pasha.

Merzifon district has hosted thousands of people as Turkish land from the beginning of the Republican Period to present. Merzifon, which was a district of Amasya Sanjak, which was

under the rule of the Ottoman Empire before the Republic, preserved this status in the Republican period as well.

In this study, historical artifacts belonging to Muslims and non-Muslims living in the Merzifon district, which has a historical process of 5500 years, are discussed separately and information are given. As historical artifacts belonging to Muslims, the existence of mosques, baths, commercial places, schools, mansions, tombs and fountains in Merzifon have been determined. Abide Hatun Mosque, Eyüp Çelebi Mosque, Büyük Hacı Hasan Mosque, Çay Mosque, Hanife Hatun Mosque, Kara Mustafa Pasha Mosque, Taceddin İbrahim Pasha Mosque, Ulu Mosque, Bozacı Mosque, Alaca Minare Mosque and Dönertaş Mosque, II. Murat Mosque, Dobak Mosque, Denizli Mosque which have historical importance among the mosques, are scrutinized with all details.

One of the most important historical building groups of Merzifon is the baths. Thus, information are given about Tuz Pazarı Bath, Double Bath, Pasha Bath and Maarif Bath. Apart from these, Taşhan, Bedesten and Tuz Pazarı were examined as trade venues. Basmacılar and Ulukuşlar Mansions, which are among the famous mansions of Merzifon, were also included in the study. Additionally, information are given about Piri Baba Lodge and Tomb, Kümbet Hatun Tomb and fountains.

When it comes to the educational institutions that have historical value, information are given about Kara Mustafa Pasha Primary School and Çelebi Sultan Mehmet Madrasa. Among the historical artifacts left by non-Muslims in Merzifon, St. Barbara Church and the Protestant Church, and the history of Merzifon Seminary, Merzifon Boarding School for Girls, King School for the Deaf, Harbinger High School and Merzifon Anatolian College, which were established by non-Muslims in Merzifon.

The study consists of two parts. In the first part of the study, the geography, socio-economic status and history of Merzifon were mentioned. In the second part of the study, historical artifacts in Merzifon district are divided into two sub-titles as belonging to Muslims and non-Muslims, and information about those historical artifacts are presented. In the first part of the study, the geography, socio-economic status and history of Merzifon were mentioned. In the second part of the study, historical artifacts in Merzifon district are divided into two sub-titles as belonging to Muslims and non-Muslims, and information about historical artifacts are presented. It has been determined that the historical artifacts that were transferred to the Republican Period have been repaired and have reached the present day and preserved their

existence, and that there were changes in their functionality in some artifacts.

Keywords: Merzifon, republic period, Historical places, Mosque, Bath.

ÖNSÖZ

Merzifon ilçesi M.Ö. 5500’lü yıllara dayanan tarihiyle çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. İlçede birçok tarihi yapı olmasına rağmen bazıları günümüze kadar korunurken bazıları maalesef yok olmuştur. Çalışmamızda özellikle Merzifon’da Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait olan bu tarihi yapılardan günümüze korunarak gelen ve halen kullanılmakta olan eserlere değinilmiştir. Günümüze ulaşan eserlerin incelenmesi medeniyetlerin aydınlatılmasını ve toplumun kültür hayatına dair bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bu açıdan bakıldığında yapılan çalışmanın Merzifon’da korunan eserlerle birlikte tarihte yaşayan toplumların yaşantıları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu tezin yazılış amacı ise tarihi geçmişi ile zengin Merzifon ilçesinde bulunan geçmişten günümüze ulaşmış Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait tarihi eserlerin bir arada incelenmesi ve Merzifon ilçesinin tarihi bakımdan önemini ilçede bulunan eserlerle birlikte ortaya koyarak açıklamaktır. Çalışma kapsamında ilçede bulunan ve Cumhuriyet Dönemine intikal etmiş tarihi eserler müslim ve gayrimüslim eserler olmak üzere iki ana başlıkta ve camiler, hamamlar, ticaret mekanları, konaklar, türbeler, çeşmeler, okullar ve kiliseler olmak üzere toplam 8 alt başlıkta incelenmiştir.

Çalışmam sırasında her türlü yardım ve desteği sağlayan saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Turgut İleri’ye teşekkür ederim. Ayrıca eğitim hayatıma sürekli destek olan ve bugünlere gelmemde katkısı çok olan annem ve babama, yüksek lisans eğitimime teşvik eden ve tez boyunca sürekli destek olan Öğr. Gör. Ahmet Sağlam’a, eşim Habibe’ye vakitlerinden çalarak ihmal ettiğim canım çocuklarım Sefa Emir ve Nil Miray’a çok teşekkür ederim.

Müslüm BÖREK

.../.../.....

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
RESİMLER DİZİNİ	11
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. MERZİFON KAZASININ TARİHİ, COĞRAFI VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU	2
1.1. Merzifon'un Tarihçesi ve İsminin Kökeni	2
1.1.1. Antik Dönem	3
1.1.2. Beylikler Dönemi	5
1.1.3. Türkiye Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Dönemi	5
1.1.4. Osmanlı Dönemi	5
1.1.5. Cumhuriyet Dönemi	7
1.2. Merzifon'un Coğrafi Yapısı	8
1.2.1. Merzifon'un Konumu ve Sınırları	8
1.2.2. Merzifon'un İklimi	8
1.3. Merzifon'un Sosyo- Ekonomik Yapısı	8
1.3.1. Dokumacılık ve Boyacılık	9
1.3.2. Debbağlık	10
1.3.3. Bağcılık ve Şarap Üretimi	10
1.4. Merzifon'un Demografik Yapısı	11

II. BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİNE İNTİKAL EDEN TARİHİ ESERLER VE İŞLEVLERİ	
---	--

	13
2.1. Müslümanlara Ait Olup Günümüze Ulaşan Tarihi Eserler	13
2.1.1. Camiler	14
2.1.1.1. Abide Hatun Cami	14
2.1.1.2. Eyüp Çelebi Cami	16
2.1.1.3. Büyük Hacı Hasan Cami	18
2.1.1.4. Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami	21
2.1.1.5. Hanife Hatun Cami	24
2.1.1.6. Kara Mustafa Paşa Cami	26
2.1.1.7. Taceddin İbrahim Paşa Cami	29
2.1.1.8. Ulu Cami	30
2.1.1.9. Bozacı Cami	31
2.1.1.10. Alaca Minare Cami	32
2.1.1.11. Dönertaş Cami	32
2.1.1.12. II. Murat Cami – Medrese Önü Cami (Çelebi Mehmet Cami)	34
2.1.1.13. Dobak Cami	35
2.1.1.14. Denizli Cami	36
2.1.2. Hamamlar	37
2.1.2.1. Tuz Pazarı Hamamı	38
2.1.2.2. Çifte Hamamı	39
2.1.2.3. Paşa Hamamı	41
2.1.2.4. Maarif Hamamı	42
2.1.3. Ticaret Mekanları	43
2.1.3.1. Taşhan	43
2.1.3.2. Bedesten	47
2.1.3.3. Tuz Pazarı	49
2.1.4. Basmacı ve Ulukuşlar Konakları	50

2.1.5.	Türbeler	53
2.1.5.1.	Piri Baba Tekkesi ve Türbesi	56
2.1.5.2.	Kümbet Hatun Türbesi	60
2.1.6.	Çeşmeler	61
2.1.7.	Okullar	62
2.1.7.1.	Kara Mustafa Paşa İlkokulu	63
2.1.7.2.	Çelebi Sultan Mehmet Medresesi	64
2.2.	Gayrimüslim Eserler	65
2.2.1.	Kiliseler	65
2.2.1.1.	St. Barbara (Aya Dardara) Kilisesi	65
2.2.1.2.	Protestan Kilisesi	66
2.2.2.	Okullar	68
2.2.2.1.	Merzifon Ruhban Okulu	68
2.2.2.2.	Merzifon Yatılı Kızlar Okulu	69
2.2.2.3.	Martha King Memorial Sağırklar Okulu	70
2.2.2.4.	Harbinger Yüksek Okulu	70
2.2.2.5.	Merzifon Anadolu Koleji	71
SONUÇ		75
KAYNAKÇA		78
EKLER		83
ÖZ GEÇMİŞ		84

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Bozoklu Osman'ın Musavver İran Sefâretnâmesi'nde Merzifon'u Gösteren Resmi	6
Resim 2. Abide Hatun Cami Kuzey Cephe	15
Resim 3. Abide Hatun Cami Harim	16
Resim 4. Eyüp Çelebi Cami'nin Genel Görünümü	17
Resim 5. Harimin Genel Görünümü	17
Resim 6. Tavan Göbeğinin Genel Görünümü	18
Resim 7. Büyük Hacı Hasan Cami Kuzey Cephe Görünümü	19
Resim 8. Büyük Hacı Hasan Cami Harimin Genel Görünümü	20
Resim 9. Büyük Hacı Hasan Cami Kadınlar Mahfili	20
Resim 10. Büyük Hacı Hasan Cami Tavan Genel Görünümü	21
Resim 11. Çay Cami Kuzeybatı Cephe Genel Görünümü	22
Resim 12. Çay Cami Avlu Görünümü	23
Resim 13. Çay Cami Hariminin Genel Görünümü	23
Resim 14. Hanife Hatun Cami Genel Görünümü	25
Resim 15. Hanife Hatun Cami Harim ve Kadınlar Mahfili Genel Görünümü	26
Resim 16. Kara Mustafa Paşa Cami Genel Görünümü (1)	27
Resim 17. Kara Mustafa Paşa Cami Genel Görünümü (2)	27
Resim 18. Kara Mustafa Paşa Cami Hariminin Genel Görünümü	28
Resim 19. Taceddin İbrahim Paşa Cami Genel Görünümü (1)	29
Resim 20. Taceddin İbrahim Paşa Cami Genel Görünümü (2)	30
Resim 21. Ulu Cami Genel Görünümü	31
Resim 22. Bozacı Cami Genel Görünümü	31
Resim 23. Alaca Minare Cami Genel Görünümü	32
Resim 24. Dönertaş Cami Genel Görünümü	33
Resim 25. Çelebi Mehmet Cami Genel Görünümü	34
Resim 26. Çelebi Mehmet Cami Minaresiz ve Minareli Görünümü	35
Resim 27. Dobak Cami Genel Görünümü	36
Resim 28. Denizli Cami Genel Görünümü	36
Resim 29. Tuz Pazarı Hamamı Genel Görünümü	39
Resim 30. Çifte Hamamının Eski Hali	40
Resim 31. Çifte Hamamının Kapanmadan Önceki Hali	40

Resim 32. Paşa Hamamı'nın Restorasyon Öncesi Durumu	41
Resim 33. Paşa Hamamı'nın Restorasyon Sonrası Durumu	42
Resim 34. Maarif Hamamı'nın Son Durumu	43
Resim 35. Taşhan (1)	45
Resim 36. Taşhan (2)	46
Resim 37. Bedesten Dış Görünüşü	48
Resim 38. Bedesten İç Görünüşü	49
Resim 39. Tuz Pazarının Görünüşü	50
Resim 40. Merzifon Konaklarından Bir Örnek – Basmacılar Konağı	51
Resim 41. Merzifon Konaklarından Bir Örnek – Ulukuşlar Konağı	52
Resim 42. Piri Baba Tekkesi ve Türbesi (1)	57
Resim 43. Piri Baba Tekkesi ve Türbesi (2)	58
Resim 44. Kümbet Hatun Türbesi	60
Resim 45. Kara Mustafa Paşa İlkokulu	63
Resim 46. Çelebi Sultan Mehmet Medresesi	64
Resim 47. St. Barbara Kilisesi	66
Resim 48. Protestan Kilisesi (1)	67
Resim 49. Protestan Kilisesi (2)	67
Resim 50. Merzifon Anadolu Koleji Plan Çizimi	71
Resim 51. Merzifon Anadolu Koleji	72
Resim 52. Merzifon Anadolu Koleji Kütüphane ve Müze Binası	73
Resim 53. Merzifon Anadolu Koleji Eğitim Binası	74

GİRİŞ

Literatürde tarihi eserlerin tanımı; Tarih Öncesi Çağlar'dan ya da yakın geçmişten günümüze kadar ulaşmış, kadim uygarlıklara dair kesin bilgiler veren tüm eserler olarak ifade edilmiştir. Tarihi eserler, bu özellikleri ile toplumların yaşayışlarının ve sosyal hayatlarının bir parçası konumundadır. Tarihi eserlerin ortaya konulması, anlaşılması geçmiş hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Bu araştırmada Merzifon ilçesinin özgün değeri olan tarihsel yapılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Merzifon'da bulunan camiler, türbeler, çeşmeler, konaklar, hamamlar ve okullar incelenmiştir. İnceleme yapılırken tarihsel yapılar, Müslümanlar tarafından yapılanlar ve gayrimüslimler tarafından yapılanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Müslümanlara ait eserler olarak Merzifon'daki camiler, hamamlar, ticaret mekanları, okullar, konaklar, türbeler ve çeşmeler incelenmiştir. Camiler içinde tarihsel önemi olan, Abide Hatun Cami, Eyüp Çelebi Cami, Büyük Hacı Hasan Cami, Çay Cami, Hanife Hatun Cami, Kara Mustafa Paşa Cami, Taceddin İbrahim Paşa Cami, Ulu Cami, Bozacı Cami, Alaca Minare Cami, Dönertaş Cami, II. Murat Cami, Dobak Cami ve Denizli Cami hakkında bilgi verilmiştir. Merzifon'un en önemli tarihi yapı gruplarından bir diğeri ise hamamlardır. Bu doğrultuda ise Tuz Pazarı Hamamı, Çifte Hamam, Paşa Hamamı ve Maarif Hamamı hakkında çalışmamızda bilgi verilmiştir. Bununla birlikte ticaret mekanları olarak ise Taşhan, Bedesten ve Tuz Pazarı incelenmiştir. Merzifon'un ünlü konaklarından Basmacılar ve Ulukuşlar Konakları da çalışmada kendilerine yer bulmuştur. Bunlarla birlikte Piri Baba Tekkesi ve Türbesi, Kümbet Hatun Türbesi ile Merzifon ilçesinde bulunan, tarihsel öneme sahip çeşmeler değerlendirilmiştir. Merzifon ilçesinde tarihsel değeri olan okullara bakıldığında ise Kara Mustafa Paşa İlkokulu, Çelebi Sultan Mehmet Medresesi hakkında bilgi verilirken, Merzifon'da gayrimüslimlerden kalan tarihi eserler içinde ise St. Barbara Kilisesi ve Protestan Kilisesi hakkında da bilgiler verilmiştir. Merzifon'da gayrimüslimlerin kurduğu Merzifon Ruhban Okulu, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu, King Sağırlar Okulu, Harbinger Yüksek Okulu ve Merzifon Anadolu Koleji de çalışmamızda değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

1. MERZİFON KAZASININ TARİHİ, COĞRAFI VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Bu bölümde Merzifon'un tarihsel süreçteki yerini ve gelişimini anlamak adına, Antik Dönem, Roma Dönemi, Beylikler Dönemi, Anadolu Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerindeki durumu ortaya konulmuş, Merzifon'un günümüzdeki sosyo-ekonomik yapısını etkileyen unsurlar, iklimi ve demografisi hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1. Merzifon'un Tarihçesi ve İsminin Kökeni

Strabon'un "Bin Köy Bölgesi" olarak ifade ettiği, Merzifon bölgesinde yapılan Arkeolojik araştırmalarda, yüzlerce höyük ve yerleşim yerinin varlığı tespit edilmiştir. Bu höyüklerden elde edilen seramik ve buluntulara göre, Merzifon tarihinin M.Ö.5500'lere kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Bu höyükler; ilçeye bağlı Ortaova Köyü'nde bulunan, Onhoroz, Büyük Küllük, Küçük Küllük Höyükleri ve Hayrettin Köyü Höyüğüdür. Bu höyükler Kalkolitik Eski Tunç dönemlerine ait en eski yerleşkelerdir (<http://www.merzifon.gov.tr/tarihi>).

Merzifon Bölgesinin Hitit Döneminde de Hitit'lerin başkenti Hattuşaş'a sınır olması nedeni ile önemli bir merkez ve yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir. Karanlık Çağ sonrası M.Ö. 8. yüzyılda bölgede Frigler hakimiyet kurmuş ve başta Merzifon kalesi olmak üzere Hitit yerleşim yerlerini onararak kullanmışlardır (Merzifon Belediyesi 2003)

M.Ö. 600'lerde Anadolu'ya Kafkaslardan gelen Kimmer ve İskit akınları ile bölgede Frigler'in egemenliği son bulmuştur. Kimmer ve İskitler'in Pers hakimiyetine girmesi ile Merzifon bölgesi M.Ö. 6. ve 4. yüzyıllarda Pers hakimiyetinde kalmıştır. Anadolu'daki Pers hakimiyetinin M.Ö. 333 İssos Savaşları ile son bulması neticesinde Pontos Devleti kurulmuştur. Amasya bu dönemde Pontos Devleti'ne başkentlik yapmış, Merzifon bu dönemde önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştür. Bölgede 200 yıllık Pontos Dönemi M.Ö. 47'de Pontos Devleti ile Roma İmparatorluğu arasında yapılan savaş neticesinde son bulmuş ve bölgede Roma hakimiyeti başlamıştır. Roma İmparatorluğunun 395'te Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılması sonucu Merzifon, Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) hakimiyetinde kalmıştır. 8.yüzyılda Merzifon ve bölgesi Emevî akınlarına maruz kalmış, fakat kısa bir süre sonra bölgede Bizans hakimiyeti yeniden sağlanmıştır (Öz, 2019)

11.yüzyıla kadar Doğu Roma İmparatorluğu hakimiyetinde kalan Merzifon'da 11.yüzyılda Danişmentli hakimiyeti başlamıştır. Danişmentliler Dönemi ile şehir İslam

hakimiyetine girmiş ve Bizans eserleri cami ve medreseye dönüştürülmüştür.

12.yüzyılda II. Kılıçarslan döneminde Selçuklu egemenliğine giren Merzifon, 14.yüzyılda İlhanlı hakimiyetine, 1335-1341 yılları arasında ise Eratına hakimiyetine girmiştir. 1353-1396 yıllarında Türkmen Beylerinden Taşanoğulları'nın hakimiyetinde bulunan Merzifon'da 1393 yılında Yıldırım Bayezid'in bölgeye hakim olması ile Osmanlı hakimiyeti başlamıştır (<http://www.merzifon.gov.tr/tarihi>).

Merzifon 1. Dünya Savaşı'ndan sonra 15 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal Merzifonluların işgal boyunca sürdürdükleri mücadeleler sonucunda 27 Eylül 1919'da son bulmuş ve İngilizler şehri terk etmişlerdir. Merzifon Cumhuriyet Döneminde ise Kaza statüsünde bulunmuş ve 1883 yılında Merzifon Belediyesi kurulmuştur.

Merzifon isminin ise nereden geldiği, kaynağının ve kökenin ne olduğunu anlamak, tarihsel sürecin gelişimini yorumlamak adına önemlidir. Merzifon'un ismi ile ilgili çeşitli rivayetler olmakla birlikte iki görüş hakimdir. Bunlardan birincisi Merzifon'un Pont Hükümdarlığı devrinde kurulmuş olduğudur. Bu görüşe göre M.Ö. 222'de bölge valisi V. Mihridates'in kentin bugünkü konumunda "Merzpond" isimli bir kale yaptırdığı ve kelimenin zamanla "Merzban, Merzifon" olarak değiştiği rivayet edilmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Farsça'da "Merz" kelimesi "sınır, yerleşme mahalli" anlamlarına gelirken, "fon" kelimesinin de "Pont" kelimesinin Arapçalaştırılmış hali olduğu bilinmektedir. Kelimenin "Pont Karargâhı" anlamına gelmesi kentin tarihte bir sınır karakolu olarak kullanıldığı bilgisini desteklemektedir (Yaşar, Yılmaz ve Akkuş, 1986).

İkinci görüşe göre ise Abdizade Hüseyin Hüsameddin Efendi Merzifon'da Pontlardan evvel Hunlar'ın (Türklerin) yaşadığı ve "Mersuvan" olarak geçen şehrin isminin Hun Türklerinden bölgede hüküm süren Barsevinç'in isminin zamanla değişime uğraması neticesinde oluştuğunu savunmaktadır. "Barsevinç, Marsevinç, Mersuvan, Merzifon" olarak değiştiği bilinmektedir (Merzifon Belediyesi, 2003).

1.1.1. Antik Dönem

Amasyalı coğrafyacı Strabon, Merzifon yerleşiminin yer aldığı bölgeyi "Bin Köy Bölgesi" olarak tanımlamaktadır. Strabon'un tanımladığı bölgede günümüzde arkeolojik kazılar ve çalışmalar yapılmış olup, çok sayıda höyük ve yerleşim yerinin varlığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Merzifon tarihinin M.Ö. 5500'lere kadar uzandığı tespit edilmiştir (Merzifon Belediyesi, 2003).

Tarihi Kalkolitik Çağa kadar uzanan Merzifon'un çekirdeğini, antik bir iç kalenin oluşturduğu bilinmektedir. Hititler döneminde yapıldığı bilinen bu iç kalenin, kentin konumundan ötürü askeri ve ticari amaçlara hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Kentin, ismi dolayısıyla sınır karakolu özelliği gösterdiği bilgisi desteklenmektedir. Bu iç kalenin kentin merkezindeki tepelikte daha önce “Haşım Dülger İlkokulu” olarak bilinen bugünkü “Haşım Dülger Özel Eğitim Uygulama Merkezi” olarak hizmet veren binanın bulunduğu bölgede kurulduğu rivayet edilmektedir. İç kalenin etrafını saran bir dış kalenin varlığı da rivayet edilmektedir ancak günümüzde izlerine rastlanmamıştır (Öz, 2019).

Gezginlerin notlarından elde edilen verilere göre, Simeon 1608 yılında Merzifon'da 200 Ermeni hanesinin bulunduğu ve papazın varlığından söz etmiştir. Kentin yüksek noktasında bir kalenin bulunduğunu belirten Simeon, bu kalenin içerisinde bir kilisenin de yer aldığından bahsetmiştir (Bayram, 1990).

Evliya Çelebi ise 1644 yılında, Merzifon'da 4000 adet kiremit ve toprak çatılı evin yer aldığından, çarşısında 74 cami, 600 dükkân, 2 darülkurra,(Kur-an okunan öğretilen yer) 70 sıbyan mektebi, imaret ve kerpiç kalenin bulunduğundan söz etmiştir. Sözü geçen kerpiç kalenin bugün izlerinin bulunmadığı dış kale olduğu tahmin edilmektedir. Sadi Bayram'ın makalesinden edinilen bilgi de bu düşünceyi desteklemektedir (Bayram, 1990).

Sadi Bayram'ın Merzifon üzerine yaptığı araştırmalarda, sözü geçen antik iç kalenin günümüzde “Haşım Dülger Özel Eğitim Uygulama Merkezi” olan yapının bulunduğu tepe üzerinde yer aldığından ve dış kalenin kerpiç olup bu tepenin eteklerinde konumlandığını ancak günümüzde izinin kalmadığından bahsedilmektedir (Kentkur, 1996).

Bu tepe günümüzde Eski Cami, Naccar ve Hoca Süleyman Mahallelerinin bir bölümünü kapsamaktadır. Önceki dönemlerde “Kısmet Sineması-Düğün Salonu” olarak kullanılan günümüzde Merzifon Belediyesine ait “Prof. Dr. Türkan SAYLAN Kültür Merkezi” olarak kullanılan St. Barbara Kilisesinde bu bölgede yer alması kentin tarihi çekirdeğinin bu alan olduğu görüşünü desteklemektedir (Kentkur, 1996).

Merzifon'un bir yerleşim yeri olarak tanımlandığı dönem Roma İmparatorluğu dönemindedir. Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayıldıktan sonra Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalan Merzifon kültürel anlamda zengin bir kente dönüşmüştür. 8. Yüzyılın başlarında kısa süreli Arap hakimiyetine girdiği anlaşılan kentin, daha sonra tekrar Bizans hakimiyetine girdiği anlaşılmaktadır (Öz, 2019).

1.1.2. Beylikler Dönemi

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da başlayan Türk fetihleri ile birlikte bölgeye gelip yerleşen ilk beyliklerden birisi de Danişmentli Beyliği'dir. Merzifon'un 11.yüzyılda Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden birisi olan Danişmentli hakimiyetine girdiği görülmüştür. Danişmentliler tarafından Türk topraklarına katılan Merzifon'un Türk-İslam özelliği taşıyan bir kent haline gelmesi de bu dönemde başlamıştır (Çolak 1991). Her Türk-İslam şehrinde olduğu gibi kentte yer alan Bizans Dönemi eserleri de bu dönemden itibaren cami ve medreseye dönüştürülmüştür. Merzifon'un Türk-İslam şehri niteliğine kavuşmasıyla kentte, cami, mescid, tekke, türbe gibi çeşitli yapılar yapılmıştır (Öz, 2019).

1.1.3. Türkiye Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Dönemi

Merzifon, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın Danişmentli Beyliğine son vermesi üzerine Türkiye Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Böylece Amasya-Merzifon çevresinde 1175 yılından itibaren Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin bölgede sağlamış olduğu bu hâkimiyet 1243 Köseadağ bozgunu ve sonrasındaki Moğol istilasına kadar devam etmiş, sonrasında ise Merzifon ve çevresinde İlhanlı hâkimiyeti başlamıştır (Yeşil, 1992).

Anadolu Selçuklu Döneminde Anadolu coğrafyası, Moğolların göndermiş oldukları valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Fakat bu durum fazla devam etmemiş, 1335'te İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han yerine geçecek birini bırakmadan ölünce, Anadolu üzerindeki Moğol baskısı da sona ermiştir. Moğol hakimiyetinden sonra ise Anadolu'da Türk egemenliği başlamıştır (Yeşil, 1992).

Merzifon'da ise Selçuklu Dönemi'nden kalma eser olarak 1267 yılında Selçuklu veziri Pervâne Muînüddin Süleyman'ın inşa ettirdiği bilinen fakat günümüze ulaşamayan Eski Cami (Ulu Cami) külliyesine ait hamam yapısının kalın dış duvarlarının varlığı tespit edilmiştir. Günümüzde yerel halk tarafından pazartesi günleri kurulan "Katık Pazarı" olarak bilinen bölgede yapıya ait dış duvarlar varlığını sürdürmektedir (Yeşil, 1992).

1.1.4. Osmanlı Dönemi

1393 yılında Yıldırım Bayezid Amasya'yı ele geçirmiştir. Taşanoğulları Hasan ve Ali Bey'in Osmanlı hakimiyetini kabul etmesiyle Merzifon Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Amasya şehzadesi Çelebi Mehmet tahta çıktıktan sonra Merzifon'da Sultaniye Medresesini inşa ettirmiş ve annesi adına da bir zaviye yaptırmıştır. Böylelikle Çelebi Mehmet döneminde kentte dış kale olarak bilinen surların dışında da yerleşkeler oluşmuştur. Çelebi Mehmet'in

Merzifon ve Amasya'ya olan sevgisi kente çeşitli eserler kazandırmıştır (Merzifon Belediyesi, 2015).

Osmanlı döneminde Merzifon, Sivas Eyaleti ve Amasya Sancağına bağlı bir kazadır. Konumu itibariyle ticaret yolları üzerinde yer alan Merzifon'da asıl önemli gelişmelerin Kara Mustafa Paşa zamanında gerçekleştiği bilinmektedir (Yeşil, 1992).

Merzifon'un Marınca köyünde dünyaya gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık mevkiine kadar yükselmiştir. Kente çok sayıda vakıf kazandıran Kara Mustafa Paşa Taşan Dağı'ndan kente uzanan su yolu, çok sayıda kâgir çeşme ve kendi adına bir külliye yaptırmıştır (Yeşil, 1992).

Resim 1. Bozoklu Osman'ın Musavver İran Sefâretnâmesi'nde Merzifon'u Gösteren Resmi (19 Ekim 1810)

19. yüzyılda ise Anadolu'da Misyoner çalışmaları görülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde 1830'lu yıllarda Merzifon'a gelen iki misyoner şehirde incelemeler yapmıştır. Amerikan Misyonerlerinin Merzifon'u tercih etme sebepleri Merzifon'un onlar için Ermenistan'ın başkenti olarak gördükleri Erzurum ile Osmanlı'nın başkenti arasında orta noktada bulunan bir yerleşim merkezi olmasıdır. 1850 yılında faaliyetlere başladıktan sonra 1884 yılında misyonerler o dönemde şehir yerleşkesinin konumu itibari ile üst kısmında arazi alımı yapmışlardır. (Günümüzde Fen Lisesinin olduğu bölge kastedilmektedir.) Satın aldıkları bu arazilerde konut, kolej, aşhane, kütüphane, hastane vb. birçok yapı inşa ederek iskân

faaliyetlerine başlamışlardır. Bu dönemde yapılan ve 1886 yılında eğitime başlayan Anadolu Koleji de İstanbul Bebek'te kurulmuş ve 1865 yılında Merzifon'a taşınmıştır (Alan, 2002).

1.1.5. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet öncesinde bir Osmanlı kazası olan Merzifon, Cumhuriyet döneminde de kaza statüsünü devam ettirmiştir. Şehir bu statü ile önemli bir merkez kimliği kazanmıştır. Bunun sonucunda kentin gelişimi hızlanmıştır. 1883 yılında ise Merzifon Belediyesinin kurulması ile şehir belediye statüsüne ulaşmıştır (Boykoy, 2010).

Kentin ilk imar planı 1942 yılında Mimar Nihat Yücel tarafından hazırlanmıştır. Kent için 1967, 1984, 1999 yıllarında hazırlanan üç imar planı daha vardır. Kent için Koruma Amaçlı İmar Planı 1996 Yılında hazırlanmıştır. Cumhuriyet Döneminde kentte kurulan Halkevi, Belediye Elektrik Santrali, Posta ve Telgrafhane ile Adliye gibi yapılar kentin gelişiminde büyük rol oynamıştır (Uygun, 1938).

Şahabeddin Uygun 1938 yılında hazırladığı “Merzifon ilçesi” isimli kitabında; “Merzifon’da bu dönemde 172 mağaza, 629 dükkân, 61 ardiye (dükkâncık), 24 fırın, 5 hamam, 3 otel, 11 han, 1 dispanser, 1 sinema, 1 eczane, 44 kahvehane, 1 taşhan, 2 debbağhane, 1 matbaa, 38 cami ve mescit, 1 otomobil tamirhanesi, 9 un fabrikası, 10 kara değirmen, 17 demirci, 33 dülgere, 10 tenekeci, 8 çilingir, 20 marangoz, 20 kasap, 38 terzi, 5 lokanta, 7 kalaycı, 18 berber, 32 terzi, 7 kuyumcu, 12 sobacı, 1 şapka kalıpcısı” olduğundan söz etmiştir (Uygun, 1938).

Cumhuriyet döneminde Merzifon ilçesinin kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan Halkevi 22 Şubat 1935’te açılmıştır. Yine aynı dönemde dokumacılık konusunda önemli bir şehir olan Merzifon’da Dokumacılar Birliği Kooperatifi kurulmuştur. Kurulan kooperatif sayesinde Türkiye’nin birçok yerine dokumalar satılarak Merzifon dokumaları ülkede tanınır hale gelmiştir (Boykoy, 2010).

Kentte Belçika’da eğitim gören Mühendis Mahir Larlar 1931 yılında Belediye Elektrik Santralinin (Motorhane) temellerini atmıştır. 1934 yılında yapımı tamamlanan santral 1939 yılında kullanıma açılmıştır. Halk dilinde “Motorhane” olarak bilinen yapı, bulunduğu sokağa da ismini kazandırmıştır. Günümüzde Merzifon ilçesinin endüstri mirasının önemli örneklerinden olan yapı için belediye ve ÇEKÜL Vakfı tarafından koruma çalışmaları yapılmaktadır (Büyükgüner, 2019).

1.2. Merzifon'un Coğrafi Yapısı

Amasya iline bağlı olan Merzifon, merkez ilçeden sonra gelen en büyük yerleşim yeridir. 2022 verilerine göre Merzifon'un nüfusu 75.346'dır (https://www.nufusu.com/ilce/merzifon_amasya-nufusu). İlçe Karadeniz'i Anadolu'ya bağlayan konumu ile önemli bir ulaşım ağı içerisinde. 971 km² alana sahip olan ilçenin doğusunda Suluova güneyinde Çorum, kuzeyinde Samsun batısında da Gümüşhacıköy ilçesi bulunmaktadır.

1.2.1. Merzifon'un Konumu ve Sınırları

Merzifon, Amasya'da merkez ilçeden sonra en büyük yerleşim yeridir. Kenti çevreleyen dağlardan Akdağ 2062 m, Tavşan Dağı 1900 m, İnegöl Dağı 1864 m yüksekliktedir (Merzifon Belediyesi, 2015). Tavşan Dağları'nın eteklerinde bir ova üzerinde kurulu olan kent merkezi, konumu nedeniyle çok eski dönemlerden beri bölgenin önemli yerleşim noktalarından biri olma özelliğine sahiptir (Yetkin, 1999).

Merzifon ilçesi günümüzde Samsun- Ankara, Samsun-İstanbul karayollarının kesişim noktasında yer alır. Ayrıca Doğu Karadeniz bölgesinin Anadolu'ya açılan kapısı konumunda olan Merzifon da 2008 yılında açılan Havaalanı ile İstanbul'a ulaşım hava yolu ile sağlanmaya başlatılmıştır. Bu özelliği ile Merzifon çevre il ve ilçeler arasındaki ulaşımında uğrak bir konumdadır (Ay, 2017).

1.2.2. Merzifon'un İklimi

Merzifon coğrafi konumu dolayısıyla Karadeniz ve İç Anadolu Bölgelerinin iklimini bir arada yaşamaktadır. Kıyı ve kara iklimi özelliklerini bir arada yaşayan ilçede yaz mevsimi kurak ve yağışsız geçerken, kış ve bahar mevsimleri yağışlı geçmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Kuzey hava akımlarının etkisiyle Merzifon her mevsim rüzgârın etkili olduğu bir kenttir. Bu rüzgarlar yaz mevsiminde öğleden sonraları serinlik oluşmasında etkilidir. İlçenin bu özelliği nedeniyle çevre illerden yaz mevsiminde gelen kişi sayısı oldukça fazladır (Erer, 1980).

1.3. Merzifon'un Sosyo- Ekonomik Yapısı

Karadeniz ve İç Anadolu ikliminden etkilenen Merzifon ilçesinde tarım ilçe ekonomisinde önemli bir yer tutar. Buğday, şekerpancarı, soğan, arpa, ayçiçeği, mercimek,

kiraz, elma gibi sebze ve meyve yetiştiriciliği yaygındır (Merzifon Belediyesi, 2015).

1.3.1. Dokumacılık ve Boyacılık

1515 yılından beri ilçede dokumacılığın var olduğu bilinmektedir. Ancak günümüzde dokumacılık durma noktasına gelmiştir. Dokumacılık yapan atölyeler bulunmakla beraber evlerde dokuma tezgahlarının varlığı bilinmektedir. Günümüze ulaşmayan Merzifon geleneksel konutlarına ait rölövelerde dokuma tezgahlarına rastlanmıştır. Konutların zemin katlarında bulunan dokuma tezgâhları, günlük odanın içerisinde yer alır. Halk hem evlerinde bulunan dokuma tezgahlarında hem de geleneksel çarşıdaki dükkanlarında dokumacılık işiyle uğraşmışlardır. Ayrıca kentte bir dokuma fabrikasının varlığı araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan belgelerde Hicri 08 Cemaziyelahir 1323 (10 Ağustos 1905) tarihinde Merzifon Dokuma Fabrikasının varlığına dair bilgiler yer almaktadır (Büyükgüner, 2019).

Daha çok Ermeni halkın dokumacılıkta faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Tehcir sonrasında Ermeni halkın ilçeden göç etmesinin şehirdeki dokumacılık faaliyetlerinin azalmasına neden olduğu bilinmektedir. Bu nedenle tehcir sırasında dokumacılık ve fabrikalardaki imalatın sektöre uğramaması için Ermeni halktan bu işle uğraşanların bir kısmının alıkonulduğuna dair bilgiye ulaşılmıştır. Tehcir sonrası Ermeni halkın ilçeden göç etmesiyle beraber şehirdeki dokumacılık faaliyetlerinin azalmasına neden olduğu düşüncesine ulaşılabilir (Büyükgüner, 2019).

Dokumacılık sektörü ile öne çıkan Merzifon ilçesinde yer alan boyahaneler dokumacılıkta kullanılan ipliklerin renklendirilmesinde kullanılan bir sanayi kolu olarak varlığını sürdürmüştür. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde "*Acem boyasından latif boya yaparlar ve mavi boyası meşhurdur. Tüccarlar buradan Kırım diyarına her sene binlerce top çeşit çeşit pembe bezi götürüp esir ile değiştirirler. Kırım halkının ferace ve elbisesi tamamen Merzifon bezidir ve pembe ipliği dahi meşhurdur. Beledî döşeği, beledî alaca yastığı ve basma kalemkârı, latif çit yorgan yüzleri, çarşaf ve perdeleri dahi mevsûfdur...*" diyerek Merzifon dokumacılık sektörüne değinmiştir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Yerel kaynaklardan edinilen bilgiler ve kentte yapılan çalışmalar neticesinde geleneksel konutlarda dokuma tezgahlarının ve boyahanelerin olduğu, çarşı esnafının kadınlara ipleri getirdiği ve üretilen peşkirleri ve çarşafı çarşıda sattığı bilgisine ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda geleneksel konutlardan sadece 1 tanesinde geçmişte boyahane olarak kullanılan

mekânın varlığı da tespit edilmiştir.

Tehcir sonrası kentte dokumacılıkla uğraşan Ermeni nüfusun göç etmesi, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Merzifon Dokumacılar Kooperatifi'nin getirdiği vergi sistemindeki değişiklikler ve yapılan yanlış uygulamalar neticesinde dokumacılık ilçede varlığını ve eski önemini yitirmiştir. Günümüzde dokumacılık, Merzifon Akşam Sanat Okulu ve Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü tarafından kurulan az sayıda dokuma tezgâhı ile eğitim ve tanıtım amaçlı devam etmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

1.3.2. Debbaglık

Debbaglık hayvan derilerinin kurutularak tabaklanması, işlenmesi sanatıdır. Bu sanatı icra eden kişilere “Debbağ”, bu işlemin yapıldığı üretim yapılarına ise “Debbağhane” ya da “Tabakhane” adı verilmektedir. Osmanlı döneminde deri sanayii iktisadi üretimde önemli rol oynamıştır (Tekin, 1993).

Debbaghanelerde üretim esnasında suya ihtiyaç olduğundan bu yapılar akarsu veya göl kenarına kurulmuşlardır. Tanzimat dönemiyle beraber deri sanayiinde yavaşlama meydana gelmiştir. Bunun nedeni ise yabancı tüccarların yüksek fiyat ile derileri alması ve sanayi devrimi beraberinde deri tabaklama (sepileme) işinin makineleşmesi olmuştur. Günümüze ulaşan debbağhane (tabakhane) örnekleri UNESCO Kültür Mirasına girmektedir (Tekin, 1993).

Üretim ve ticaret açısından zengin bir kent olan Merzifon'da debbağhanelerin (tabakhane) varlığı bilinmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde kayıtlarında yer alan belgelerde 9 Haziran 1844 tarihinde debbağ esnafının üretimini yaptıkları deri ve köseleyi Dersaadet'e pazarlamalarına ilişkin talebine rastlanmıştır (T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2019). Günümüzde yalnızca bir adet örneğine rastlanan debbağhanelerin Paşa deresinin çeperinde yer alan tabakhane sokak üzerinde yer aldığı bilgisi yerel kaynaklardan edinilen bilgiler ile desteklenmiştir (Tekin, 1993).

1.3.3. Bağcılık ve Şarap Üretimi

II. Dünya Savaşı öncesinde üzüm bağlarının yaygın olması ile “Tilkikuyruğu” adı verilen üzüm türünden yapılan şarapları ile ülke genelinde bilinen Merzifon şaraplarının meşhur olduğu söylenmektedir (Yetkin, 1999). Şarap üretiminin geleneksel konutlarda yapıların bodrum katlarında yer alan şarap havuzlarında yapıldığı bilinmektedir. Günümüzde üzüm bağlarının sayısının azalması ve gayrimüslim nüfusun bölgeden ayrılması nedeniyle kentte

şarap üretimi yapılmamaktadır (Yetkin, 1999).

1.4. Merzifon'un Demografik Yapısı

Merzifon ilçesi mevcutta 20 mahalle ve 70 köye sahiptir. 1520 yılına ait tahrir defterlerinde Müslüman ve gayrimüslim halkın bir arada yaşadığı kentte 16. Yüzyılda 28 Müslüman, 6 gayrimüslim mahalle olmak üzere toplam 34 mahalle bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. 17. Yüzyılda gayrimüslim göçleri neticesinde nüfusun üçte ikisini Müslüman, üçte birini de gayrimüslim halkın oluşturduğu çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında askeri gücü belirlemek amacı ile yalnızca erkek nüfusu dahil edilmiştir (Boy, 2014).

1831, 1893 ve 1914 yıllarına ait nüfus sayımı sonuçlarına göre 1831-1893 yılları arasında gayrimüslim nüfusun arttığı ve bu nüfusun çoğunluğunu Ermeni halkın oluşturduğu görülmektedir. Bu durumun Ermeni ayaklanmasında Merzifon'un ilk sırada yer almasına zemin hazırladığı bilinmektedir. 1853-1856 yılları arasında süren Kırım Savaşı neticesinde Kafkasya'dan Anadolu'ya göç başlamıştır. Kırım işgali sonrası başlayan göçlerin en yoğun zaman dilimi 1862-1865 yılları arasındır. Balkan coğrafyasından Anadolu'ya yönelik göçler ise 1877-1878 tarihleri arasında yaşanan 93 Harbi neticesinde kitleselleşmiştir. 1859 yılında göçlerin sürekliliği sonucunda göçler ile ilgili meselelerin ele alınacağı "İşkân-ı Muhacirin Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyon ile göçmenlerin ihtiyaçlarına yönelik "İşkân-ı Muhâcirîn Talimatnâmesi" yürürlüğe girmiştir. Bu talimatnameye göre göçmenlere iskân alanları kurulmuştur (Barut, 2018).

Bu göçler neticesinde Merzifon'un nüfusu artmış, Osmanlı Devleti artan göçmen nüfusu dengelemek amacıyla Müslüman nüfusun yanı sıra Rum ve Ermenileri de Merzifon ve civarına iskân etmiştir. Kurulan "İşkân-ı Muhacirin Komisyonu" tarafından göçmenlerin iskânı için belirlenen ve kurulan yerleşim alanları gayrimüslim eserlerinin dokusu itibariyle rahatlıkla anlaşılabilmektedir. (Barut, 2018).

Merzifon'da yaşanan göçler neticesinde artan gayrimüslimlerin varlığı ilçede Amerikan Koleji, Fransız Koleji ve kiliseler gibi farklı kültürleri yansıtan yapıların inşa edilmesini sağlamıştır. Sosyal yaşamın üst seviyede olduğu dönemlerde Merzifon ilçesini, I. Dünya Savaşı, 1915 yılındaki Tehcir kanunu ile Ermenilerin ilçeden zorunlu tehciri ve 1923 yılında gerçekleşen Mübadele önemli ölçüde etkilemiştir. 1904 yılında ilçede çıkan büyük yangın,

1939 Erzincan depremi ve 1943 yılında yaşanan deprem Merzifon ilçesinin sosyal yaşamında etkin rol oynayan Yokuşbaşı semti başta olmak üzere ilçede çok sayıda mahallenin zarar görmesine neden olmuştur. Ayrıca II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan kayıplar ve ekonomik bunalımlarda Merzifon'un sosyo-ekonomik açıdan küçülmesine neden olmuştur (Yetkin, 1999).

Merzifon'da 5. Ana jet Üssü'nün açılması ile kent dışardan göç alan bir konuma gelmiştir. Geçmişi 1950'lere uzanan hava üssü 2008 yılında Merzifon Havaalanı'nın kurulması ile sivil hava trafiğine de açılmıştır. Bu durum çevre il ve ilçelerden ulaşım için tercih edilen bir kent olma durumunu destekleyerek nüfus yoğunluğunun belli dönemlerde artmasına sebep olmaktadır.

Merzifon ilçesinin turizm açısından bilinirliği Amasya kentinin gölgesinde kalmasından ötürü azdır. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar ile Merzifon tarihi dokusu tanıtılmış ve kentin turizm potansiyeli artmıştır. Kentte Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Merzifon Amerikan Koleji, Çelebi Mehmet Medresesi gibi tarihi yapılar turistlerin dikkatini çekmektedir.

Merzifon Amasya il sınırları içerisinde nüfus yoğunluğu en fazla olan ilçedir. Konumu ve özellikleri ile Amasya ilinden daha gelişmiş olmasına karşın yatırımların büyük çoğunluğu il merkezine yapılmaktadır. Bu durum kentin gelişmesinin önünde en büyük engellerden biridir.

Merzifon'da Organize Sanayi Bölgesi'nin varlığı ilçenin sanayi şehri olarak anılmasına ve kentte iş istihdamının sağlanmasına olanak vermiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 2012 verilerine göre gelişmişlik sıralamasında Türkiye'de 151. Sırada yer alan ilçenin nüfusu günümüzde artan tarım ve sanayi faaliyetleri neticesinde gün geçtikçe artmaktadır (Merzifon Belediyesi, 2015).

II. BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİNE İNTİKAL EDEN TARİHİ ESERLER VE İŞLEVLERİ

Bu bölümde, Merzifon'da Cumhuriyet Dönemine intikal eden tarihi eserler, günümüzdeki işlevleriyle birlikte ele alınmıştır. Kentte bulunan eserlerin neredeyse tamamı Osmanlı döneminden günümüze ulaşmıştır. Bu eserler arasında Osmanlı'nın erken dönemlerinden, son yıllarına değin inşa edilmiş başta cami, çeşme, hamam, medrese ve türbe örnekleri bulunmaktadır.

Kentin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Kara Mustafa Paşa ve annesi Abide Hatun tarafından yaptırılan camilerle birlikte daha sonraki dönemlerin örneklerinden Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami ve Hanife Hatun Cami gibi yapılar bulunmaktadır. Bununla birlikte Müslümanlara ait olup günümüze ulaşan Bedesten, Hamamlar ve Piri Baba Tekkesi gibi türbeler de varlıklarını sürdürmektedir.

Çelebi Sultan Mehmet Medresesi ve Kara Mustafa Paşa İlkokulu gibi eğitim kurumları da yine restore edilerek varlıklarını devam ettirmektedir. Gayrimüslimlerden kalan yapıların ise büyük bir bölümü varlığını sürdüremezken, Merzifon Anadolu Koleji gibi sembolik yapılar günümüzde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı "Merzifon Fen Lisesi" olarak varlığını sürdürmekte ve ilçede hizmet vermeye devam etmektedir.

Bu bilgiler ışığında, bu bölümde Merzifon'da yer alan, varlığını devam ettiren tarihi eserler Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait olmak üzere iki ayrı grupta değerlendirilmiştir. Gayrimüslimler tarafından inşa edilen eserler içerisinde günümüzde restorasyonu devam eden ve Merzifon tarihine kazandırılmaya çalışılan Yatılı Kızlar Okulu varlığını sürdürmektedir. Ruhban Okulu, King Sağırlar Okulu vb. yapılarda günümüzde kalıntılarına rastlanan fakat varlığını koruyamayan gayrimüslim eserler olarak tespit edilmiştir.

2.1. Müslümanlara Ait Olup Günümüze Ulaşan Tarihi Eserler

Merzifon'da Müslümanlara ait eserler; Merzifon'daki camiler, hamamlar, ticaret mekânları, okullar, konaklar, türbeler ve çeşmeler olarak tespit edilmiş ve bu eserler hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

2.1.1. Camiler

Camiler, Türk kültürü içinde değerlendirildiğinde özellikle Osmanlı'da kuruluş ilk yıllarından itibaren girilen medeniyet inşası sebebiyle önemli bir mimari yapı olarak öne çıkmıştır. Hüküm sürülen coğrafyalarda yaratılan maddi kültürün bir göstergesi olarak yerleşime dair topografya, demografik yapı ve mimariyle bütünleşen camiler, dönemsel olarak ve sonrasında hem ibadet yapısı hem de ziyaret mekanları olarak önem kazanmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde uygulanan düzenli iskan politikası ile camiler kent merkezlerinde yer almış ve kent dokusunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Camiler, halkın birlik ve beraberliğinin sağlandığı, toplumsal bütünlüğün oluşturulduğu manevi konumunu yıllar içerisinde korusa da mimari yapı özellikleri, iç mekan atmosferi ve süslemeleri gelişerek değişime uğramıştır. Osmanlı cami mimarisi yüzyıllar boyunca farklı kültürlerin bir arada yaşaması ve toplumsal sentezinin güçlenmesi ile zenginleşmiştir. Osmanlı cami mimarisinde Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Bizans, Mısır ve İran kültürleri kendisini göstermektedir. Özellikle Bizans sanatı İstanbul'un fethinden sonra Cami mimarisinde etkili olmaya başlamıştır. Camiler, inşası ve mimari özellikleri ile imparatorluğun gücünün ve ihtişamının gösterilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle camiler mimari yapıları ve süsleme özelliklerine göre Erken Dönem, Klasik Dönem ve Geç Dönem başlıkları altında sınıflandırılmaktadır. Osmanlı cami mimarisinin gelişim süreci Bursa ve İznik'ten başlamış Edirne ve özellikle İstanbul'da inşa edilen camilerde en ileri seviyeye ulaşmıştır (Yetkin, 1984).

Cami mimarisi olarak Merzifon da zengin bir kimliğe sahiptir. Merzifon'da bulunan ve tarihsel açıdan derinliğe sahip olan camilerden Abide Hatun Cami, Eyüp Çelebi Cami, Büyük Hacı Hasan Cami, Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami, Hanife Hatun Cami, Kara Mustafa Paşa Cami, Taceddin İbrahim Paşa Cami, Ulu Cami, Bozacı Cami, Alaca Minare Cami, II. Murat Cami, Dobak Cami, Denizli Cami ve Dönertaş Camileri olarak tespit edilmiştir. Aşağıda her biri hakkında bilgi verilmiştir.

2.1.1.1. Abide Hatun Cami

Abide Hatun Cami, Merzifon-Samsun karayolu üzerinde ilçeye 2 km uzaklıkta bulunan Kara Mustafa Paşa (Narince) Köyü'nde, Ömer Özen Meydanı'nda bulunmaktadır. Cami, Abide Hatun tarafından 1680 yılında inşa ettirilmiştir. Mimarı bilinmemektedir. Abide Hatun, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın annesidir. Cami, tepelik bir alanda, güneye meyilli geniş bir avluda yer almaktadır. Duvarları taş ve tuğla malzeme ile örülmüştür. Ahşap kirişleme

sistemi ile yapılmış olan çatının üzeri kiremitle kaplanmıştır. Doğu ve batı cephelerinde üç sıra üstte, üç sıra altta olarak altışar pencere, kuzey ve güney cephelerinde üst sıralarda üçer alt sıralarda ise ikişer pencere vardır. Minare binanın kuzeybatı cephesinde bulunur (Erken, 1972).

Kuzey cephede yer alan ve yapıya daha sonradan eklenmiş olduğu belirtilen son cemaat yerinin üzeri ahşap tavanlıdır. Sağında ve solunda birer mihrabiye yer alan Cümle kapısı oyma teknikleri ile yapılmıştır. Cami, enine dikdörtgen planlı tek mekândan oluşan harim düz ahşap çatı ile örtülmüştür. Düz ahşap çatının on dokuz adet kirişle desteklendiği görülmektedir. Doğu ve batı cephelerde yirmi, güney cephede ve mahfil altında yirmi iki adet destek görülmektedir. Mahfil tavanında yirmi iki adet destek vardır. Alçı mihrabı bitkisel örgelerle tezyin edilmiştir. Kadınlar mahfiline cümle kapısının sağında ve solunda bulunan iki ayrı merdivenden çıkılabilmektedir ([https://kulturportali.gov.tr/turkiye /amasya/gezilecekyer/merzfon-abdehatun-cam](https://kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/gezilecekyer/merzfon-abdehatun-cam)). Caminin en dikkat çekici yanı iç mekanında bulunan, türünün en güzel örneklerinden olan ahşap nakış işlemeleridir ve günümüzde de köy halkının ibadetlerini yerine getirmesini sağlayan Abide Hatun Cami varlığını korumaktadır.

Resim 2. Abide Hatun Cami Kuzey Cephe

Resim 3. Abide Hatun Cami Harim

2.1.1.2.Eyüp Çelebi Cami

Eyüp Çelebi Cami, Merzifon'da Gazimahbup Mahallesi'nde Çukurpınar Sokak No:6 da bulunmaktadır. Caminin, Hacı Bayram adlı bir kimse tarafından 17. Yüzyılda yapıldığı söylenmekle birlikte, Hacı Bayram hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Mimarı hakkında da bir malumat yoktur (Daşdan, 2001).

Cami, güneye meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Sıva kaplı ve boyalı olan duvarların kagir malzeme ile örülü olduğu anlaşılmaktadır. Kıрма çatı kiremitle kaplıdır. Ahşaptan yapılmış minaresi yapının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Kuzey cephede kadınlar mahfiline açılan ahşap bir kapısı bulunur (Daşdan, 2001).

Batı cephesinin kuzey kenarında 1829 tarihli bir çeşme bulunmaktadır. Kuzey cephede pencere bulunmaz. Güney cephede üstte dört, altta üç, doğu cephede sadece üstte üç tane, batı cephede üst seviyede üç altta iki tane pencere yer alır. Boyuna dikdörtgen olan harim kapısı batı cephesindedir. Son cemaat yeri giriş mekanının güneyinde yer alır (Çerkez, 2005). Harim dikdörtgen planlı bir mekândır. Kadınlar mahfili doğu, batı ve kuzeyden ahşap direklerle

çevrelenen “U” şeklinde bir alandır. Mihrap ve minber sadedir. 1967 yılında ahşap tavanı askıya alınmak suretiyle yeniden inşa edilen Cami’nin, 17. yüzyıl üslup özelliklerini yansıtan tavan, kalem işlemelerine dayanılarak ilk inşası bu yüzyıla tarihlendirilir. Günümüzde ise varlığı korunan yapı cami olarak kullanılmaktadır (Evrenos, 1967).

Resim 4. Eyüp Çelebi Cami’nin Genel Görünümü

Resim 5. Harimin Genel Görünümü

Resim 6. Tavan Göbeğinin Genel Görünümü

2.1.1.3. Büyük Hacı Hasan Cami

Büyük Hacı Hasan Cami, Merzifon'da Hacı Hasan Mahallesi Dar Sokak No:11 adresinde bulunmaktadır. Hacı Hasan tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak bu kişi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mimarı ise bilinmemektedir. Banisinin isminin yer almadığı tamir kitabesine göre 1714 yılında inşa edildiği ve 1861 yılında Hacı Ali tarafından, Hafız İmam Veli isimli bir ustaya caminin genişletilmesi ve onarılma işinin yaptırıldığı bilinmektedir. (Çerkez, 2005).

Cami, güneye meyilli bir arazide yer alır. Yapının duvarları ve minare kaidesi kagir malzeme ile inşa edilmiştir. Duvar yüzeyleri sıvalıdır. Minare yapının kuzey cephesinin batı kenarında yer almaktadır. Kuzey cephede beş (alt sırada iki adet, üst sırada ise üç) adet pencere bulunur. Kuzey cephedeki üzeri beşik çatı ile örtülü üçgen biçimli alınlık kısmında da pencere bulunmaktadır.

Doğu ve batı cephelere dörder adet, güney cepheye iki adet büyük pencere yerleştirilmiştir. Dört cephede yer alan bu pencereler sivri kemerli, aynı boyutta ve aynı hizadadır. Yapının üzeri kırma çatı ile örtülüdür (Merzifon Belediyesi 2015).

Resim 7. Büyük Hacı Hasan Cami Kuzey Cephe Görünümü

Kuzey cephede son cemaat yeri ve harim kapısı yer alır. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olan ve harimden ahşap bir bölme ile ayrılan son cemaat yerinin üzeri ahşap tavanla örtülüdür. Harim dikdörtgen planlıdır. Harimin üzerini örten ahşap tavanı sekizgen biçiminde iki kuşaktan oluşur. Tavan mihraba dik doğrultuda iki sıra halindeki ahşap direklerle

desteklenmiştir. Mihrabı alçı malzeme ile yapılmıştır. Ahşap oyma tekniği ile yapılmış olan minber aynalıkları, Yokuş başındaki Ulu Caminin yanmasından sonra buradan alınarak camiye konmuştur (Çerkez, 2005).

Batı tarafında bulunan aynalığın geometrik düzenlemesi on iki kollu ve beş kollu yıldızlardan müteşekkildir. Bu aynalıkta rûmi şekli ve palmet görülür. Doğu tarafındaki aynalığın geometrik düzenlemesi sekiz kollu yıldızlar çevresinde yer alan beşgenler, sekizgenler, beş kollu ve altı kollu yıldızlardan oluşur. Bu aynalıkta da rûmi şekli ve palmet kullanıldığı görülür. Günümüzde varlığı korunan Cami mahalle halkına hizmet vermeye devam etmektedir. Cami konumu itibari ile özellikle ilçede pazartesi günleri açılan Pazartesi Pazarı esnaflarının yoğunlukla namaz kıldığı bir cami olup işlevini hala sürdürmektedir (Çerkez, 2005).

Resim 8. Büyük Hacı Hasan Cami Harimin Genel Görünümü

Resim 9. Büyük Hacı Hasan Cami Kadınlar Mahfili

Resim 10. Büyük Hacı Hasan Cami Tavan Genel Görünümü

2.1.1.4. Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami

Çay Cami, Merzifon'da Hacı Balı Mahallesi Çay Sokak No: 3A da bulunmaktadır. İnşa kitabesi olmayan Cami'nin tamir kitabesinde 1768 tarihi bulunmaktadır. Kalem işi üslup özelliklerinden 17. yüzyıl sonlarında ya da 18. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Banisi Aşçı Hüseyin Ağa olarak bilinmektedir (Erken, 1972). Bununla birlikte mimarı bilinmemektedir.

Cami, doğuya meyilli bir alanda, dikdörtgen planlı avlu içerisinde yer almaktadır.

Yapının duvarları harç ile sıvalı ve üzeri boyalıdır. Caminin güney cephesinin üst kısımlarında ve alt kısımlarında ikişer adet pencere yerleştirilmiştir. Doğu cephesinin üst kısımlarında üç adet pencere, batı cephesinin üst ve alt kısımlarında dörder adet pencere, kuzey cephede harim kapısının sağında ve solunda ikişer adet pencere vardır.

Üst kısımda kadınlar mahfilinin kuzey tarafında dört adet pencere bulunur. Tamamen ahşap olan minaresi yapının kuzeybatı cephesinde yer almaktadır. Yapının üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Harime paralel dikdörtgen planlı olarak uzanan son cemaat yerinin tavanı ahşaptır. Kuzey-güney doğrultusunda 2,80 cm eninde olan son cemaat yeri camekanla kapatılarak harim kapısının sağında ve solunda birer küçük oda oluşturulmuştur. Harim kapısının doğusunda kalan bölümde bir adet mihrabiye bulunur. Harim kapısı kuzey cephede yer alan son cemaat yerinin orta kısmında bulunur. Cami harimi, dikdörtgen planlıdır. Harimin tavanı ahşap malzemeden oluşur. Son cemaat yerinin üzerine mahfil katı ilave edilerek harim genişletilmiştir. Mihrabı alçı malzeme ile yapılmış bitkisel örgelerle tezyin edilmiştir. Minberi ahşaptır. Cami'nin, depremlerde aldığı hasarlar neticesinde yıkılan son cemaat yeri vakıflar tarafından 1895 yılında yapılan tamirde yeniden inşa edilmiştir (Daşdan, 2001).

Resim 11. Çay Cami Kuzeybatı Cephe Genel Görünümü

Çay Cami'nin kuzey cephesindeki duvarlarının uzantısı olarak inşa edilen yan duvarlar ve bu duvarları ortada bir paye ile birleştiren iki sivri tuğla kemer caminin son cemaat yerini meydana getirmektedir. Cami kemerlerinin üzerleri üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş ile örülerek inşa edilmiştir. Caminin duvarları kirpi saçaklarla son bulmaktadır. Son cemaat yerinin üzerini örten kubbelerin her ikisi de pendentiflidir (Daşdan, 2001).

Yarı ahşap olarak inşa edilen caminin çatısı kiremitle örtülmüştür. Caminin dikkat çeken en güzel tarafı iç mekanda bulunan tavan süslemeleridir. Tavan ortasında büyükçe bir dikdörtgenin yüzeyden aşağı doğru çıkıntı teşkil eden pervazların ortasında beşgen yıldız ve baklavalardan oluşan geometrik şekillerin oluşturduğu geçmeler halinde işlenmiş orta göbeğin, sarı, mavi ve kırmızı renkli aşı boyalı nakışları, XIX. yüzyıl tavan süslemeciliğinin örnekleri arasında sayılmaktadır (Daşdan, 2001).

Resim 12. Çay Cami Avlu Görünümü

Resim 13. Çay Cami Hariminin Genel Görünümü

Kuzeybatı köşede caminin beden duvarlarının son cemaat yeri ile birleştiği yerde, yarısı son cemaat yerinde kalan minare kaidesi ve minarenin tuğla gövdesi bulunur. Beş kenarlı mihrap nişinin üzeri mukarnaslarla süslenmiştir. Mihrabın etrafında lâle motiflerinden bir bordür bulunmaktadır. Minberi ahşap ve geometrik geçmeler halinde yapılmıştır. 1947 ve 1977 yıllarında onarım görmüş olan avlu kapısı üzerindeki kirişte 1772 tarihi okunmaktadır. Bu tamir tarihidir. Caminin giriş kapısı ağaç işlemeciliği bakımından önemli özellikler taşır. 2002 yılında beden duvarları yeniden sıvanan cami günümüzde varlığını korumakta ve işlevini sürdürmektedir.

2.1.1.5. Hanife Hatun Cami

Hanife Hatun Cami, Merzifon'da Nusratiye Mahallesi (önceleri Basmacı Sokak) Bağlar Sokak No:8 de bulunmaktadır 1826 yılında inşa edildiği bilinmektedir. İnşa kitabesi bulunmayan bu eserin banisinin kim olduğu ise bilinmemektedir (Çerkez, 2005). 1953 yılında özgün tavanı askıya alınarak bina yenilenmiştir. Caminin mimarı da bilinmemektedir.

Cami, düz bir arazi üzerinde avlu içerisinde yer almaktadır. Yapının duvarları 1953 yılındaki tamirde betonarme olarak inşa edilmiştir. Güney cephede alt sırada iki pencere, üst sırada dört pencere vardır.

Batı cephede alt sıraya bir adet pencere üst sıraya iki adet pencere yerleştirilmiştir. Doğu cephede üst sırada iki adet pencere görülür, alt sırada pencere bulunmaz. Minaresi Kuzey cephededir. Caminin kapısı batı cephesinde yer almaktadır.

Cami harimi, dikdörtgen planlıdır. Tavanı döner eksenli, dört katlı ahşap bindirme tavan özelliği taşımaktadır. Tavan kare kesitli ahşap direklerle desteklenmektedir. Mihrap ve minber tarihi özellikleri olmayan, ahşap malzeme ile yapılmış yeni unsurlardır. Kadınlar mahfili caminin üç cephesinde "U" şeklinde uzanmaktadır.

1953 yılında (halk tarafından) yapılan tamirde, aslen kerpiç olan yapı betonarme olarak yenilenmiştir. Yapının asıl tavanının tamirde askıya alınarak muhafaza edildiği belirtilmektedir (Çerkez, 2005). Günümüzde varlığı korunan Cami özellikle mahalle halkının ibadetlerini yerine getirmesini sağlayarak işlevini devam ettirmektedir.

Resim 14. Hanife Hatun Cami Genel Görünümü

Resim 15. Hanife Hatun Cami Harim ve Kadınlar Mahfili Genel Görünümü

2.1.1.6. Kara Mustafa Paşa Cami

Kara Mustafa Paşa Külliyesi yapılarından olan Cami, Merzifon'da Gazimahbup Mahallesi Çarşı Sokak da şehrin meydanında bulunmaktadır. Cami 1666 yılında Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683), Osmanlı padişahı Avcı Mehmet saltanatı sırasında 3 Kasım 1676 - 15 Aralık 1683 tarihleri arasında yedi yıl bir ay on iki gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. 1672-1676 Osmanlı-Lehistan Savaşı ve 1676-1681 Osmanlı-Rus Savaşında kazandığı başarılarla rağmen, II. Viyana Kuşatması ile özdeşleşmiş olan sadrazamdır ve kuşatmanın hüsrarla sonuçlanması üzerine idam edilmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın adını taşıyan bu yapı ise, şehrin en büyük camisidir ve "Paşa Cami" ya da "Cami-i Kebir" adıyla bilinmektedir.

Konumlandığı topoğrafya eğimi nedeniyle arazinin doğu cephesine kuzey-güney doğrultusunda çekilen istinat duvarı ile oluşturulan teras üzerinde yer alır. Muhdes son cemaat yeri ile birlikte dikdörtgen planlı, tek kubbeli yapı 13,80 metre çapında bir kubbe ile örtülüdür. Muhdes son cemaat yeri doğu ve batısında zeminden 1,10 metre yükseklikte sekiler yer almaktadır. 3 adet taş basamakla çıkılan sekiler arasında 3 metre genişliğindeki yol ile cami

girişı tanımlanır. Cami minaresi batı harim cephesinde beden duvarları üzerinde yer alır (T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2019).

Resim 16. Kara Mustafa Paşa Cami Genel Görünümü (1)

Resim 17. Kara Mustafa Paşa Cami Genel Görünümü (2)

Resim 18. Kara Mustafa Paşa Cami Hariminin Genel Görünümü

Kuzey, doğu ve batı olmak üzere üç ayrı girişi bulunan avlu yaklaşık 25x31 metre ölçülerindedir. Bu kapılardan doğu girişi üzerinde muvakkithane yer alır. Paşa Cami'nin Kara Mustafa Paşa Külliyesi ile bağlantısı bu giriş ile kurulmaktadır. Arazi eğimi nedeniyle Taşhan ve Bedestene basamaklarla ulaşılır.

Avlunun tam ortasında şadırvan yer almaktadır. Şadırvan onaltıgen bir havuzu çevrelemekte, bağdadi tekniğinde yapılmış kubbe dıştan piramidal formu kurşun kaplamalı külâh ile örtülüdür. Üst örtü sekiz adet ahşap sütun ile taşınmaktadır. Şadırvan içinde kalemişi bezemeler yer alır ve 19. Yüzyılda onarılmıştır (Çerkez, 2005).

Günümüzde şehrin en büyük camisi olarak şehir meydanında bulunan Kara Mustafa Paşa Cami Merzifon ilçesinin sembolü haline gelmiş, ilçeye gelen turistlerin en uğrak noktalarından birisidir. Tarihsel süreci ve değeri ile merak uyandıran Kara Mustafa Paşa Cami özgünlüğünü büyük oranda korumuştur. 1840-1997 yılları arasında 8 kez onarımdan geçen caminin mihrap, minber, kuzey harim duvarı, iç mekan süslemeleri ve pencere açıklıkları aslına uygun bir şekilde tamir edilmeye çalışılmıştır. Yapı malzemesi düzgün kesme taş olan yapının son cemaat yeri tuğla ile inşa edilmiş, üst kısmına kurşun kaplama yapılmıştır (Çerkez, 2005).

2.1.1.7. Taceddin İbrahim Paşa Cami

1425 yılında Taceddin İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı düşünülen cami Gazimahbup Mahallesi Yokuşbaşı Caddesi No:22 adresinde yer almaktadır. Cami kare planlı bir yapıya sahip, tek kubbeli küçük bir mescit olarak inşa edilmiş minaresi kesme taşlardan yapılmıştır. Caminin “Çukur Şadırvan” adı verilen şadırvanı ve çeşmeleri 1452 yılında yapılmıştır. 1939 Erzincan depreminde minaresi şerefeye kadar yıkılan yapı 1970 yılına kadar kapalı kaldıktan sonra 1975 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir (Çerkez, 2005).

Caminin doğusunda kesme taştan yapılmış Deve Han'ın yer aldığı ancak bu yapının 1949 yılında harabe durumunda olduğu, 1979 yılında ise Belediye Tarafından yıkıldığı bilinmektedir (Bayram, 1990).

İbadet edilen mekânının doğu ve batı duvarları iki büyük kemerle enine olarak genişletilmiştir. Mekânın üzerini örten kubbe intikali pandantiflidir. (Pendantif, bir kubbenin kare planlı yapının üzerine oturmasını sağlayan bir mimari geçiş elemanıdır.) Mihrabın üst kısmı mukarnaslı olup niş etrafında dikdörtgen bir çerçeve meydana gelmekte ve mihrabın üzeri Rumi ve palmet motifleri ile süslenmiş bulunmaktadır. Caminin duvarları yontma taştan yapılmış olan mescidin kuzey cephedeki giriş kapısı üzerinde üç adet konsol vardır ki bunların kapı üzerinde bulunması gereken sundurmayı taşıdığı düşünülmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 19. Taceddin İbrahim Paşa Cami Genel Görünümü (1)

Mescidin alt kısmındaki arazinin meylinden de faydalanarak bu alana inşa edilmiş bir ahırın bulunması, mescidin, esasen bitişik bulunduğu bir hana ait olduğunu göstermektedir. Caminin şadırvanı arazinin meylinden kaynaklanan sebeplerden dolayı aşağı bölgede inşa edilmiş bu husustan dolayı da halk arasında Çukur Şadırvan olarak bilinmektedir (Bayram, 1991).

Resim 20. Taceddin İbrahim Paşa Cami Genel Görünümü (2)

Yapının batı ve güney cephesinde özgün dükkanlar yer alırken, güney ve doğu cephesine muhdes dükkanlar eklenmiştir. Yapı ve harim ve dükkanlar olmak üzere iki ayrı kütle gibi algılanır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plan şemasına sahip cami tek kubbe ile örtülüdür. Konumu itibari ile çarşı merkezine yakın olan Cami günümüzde varlığını korumakta ve işlevselliğini sürdürmektedir. Özellikle şehirde pazartesi günleri kulan pazar esnafının ihtiyaçlarının karşılanmasında ibadetlerini yerine getirilmesinde ve sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

2.1.1.8. Ulu Cami

Yapının kitabesine göre Selçuklu veziri Pervane Muînüddin Süleyman tarafından 1264 yılında yaptırıldığı düşünülmektedir. Yapı Eski Cami Mahallesi Yokuşbaşı Caddesi No:38 de yer almaktadır. Anadolu Selçuklu dönemine ait yapı Çelebi Mehmet döneminde yenilenmiş, 1902 yılında ise tamamen yanmıştır. Yapının güneyinde ise Eski Hamam ya da Roma Hamamı olarak adlandırılan külliye ait bir hamam yapısı yer alır. Günümüzde yapının yerine aynı

isimle yığma kagir bir Cami inşa edilmiş varlığı korunmaktadır (Bayram, 1990).

Resim 21. Ulu Cami Genel Görünümü

2.1.1.9. Bozacı Cami

Gazimahbup Mahallesi Arabacılar Sokak No:10 adresinde yer alan yapı 15. Yüzyıla aittir. Cami kare planlıdır kuzey cephesinde yer alan son cemaat yeri ile dikdörtgen planla kuzey-güney doğrultusunda yerleşmiştir. Yığma kagir olan yapı sekizgen kasnaklı kiremitle kaplı kubbe ile örtülüdür. Günümüzde varlığı korunan Caminin işlevselliği devam etmektedir.

Resim 22. Bozacı Cami Genel Görünümü

2.1.1.10. Alaca Minare Cami

Alaca Minare Cami İlçenin Hacıbalı Mahallesinde İğdeli Sokak No:4 de bulunmaktadır. Kitabesine göre 1501 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Eser tek kubbeli küçük bir mescit olarak inşa edilmiştir. Caminin planı son cemaat yeri ile birlikte bir bütün olarak düşünüldüğünden muntazam bir dikdörtgen plana sahiptir (Merzifon Belediyesi, 2019).

Caminin dış duvarları moloz taştan inşa edilmiş ve bu taşlar caminin kirpi saçaklarına kadar uzatılmıştır. Caminin kuzey cephesindeki beden duvarlarının uzantısı olan yan duvarlar ile ortada bir payenin taşıdığı iki sivri kemer son cemaat yerini meydana getirmektedir. Minaresinde kırmızı tuğla malzemesi kullanılmıştır. Kitabesinde “Bu mübarek mescit Sultan'ül Azam tarafından 1501 yılında (Sultan Bayezid-1 Veli tarafından) yaptırılmıştır" denilmektedir. Günümüzde varlığı korunan Cami yapılış amacına uygun işlevselliğini sürdürmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 23. Alaca Minare Cami Genel Görünümü

2.1.1.11. Dönertaş Cami

İlçe merkezinde Hoca Süleyman Mahallesi Yokuşbaşı Caddesi No:5 de bulunan Dönertaş Cami tek kubbeli ve kare planlı olarak inşa edilmiştir. Caminin ana duvarları kesme

taşla örülmüştür. Son cemaat yeri ise üç sütun kullanılarak dört bölüme ayrılmış, üzerleri ise küçük üç kubbeye örtülmüştür. Cami sütunları sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Yapının iç bölümüne son cemaat yerinden açılan alçak küçük kemerli ahşap çift bölümlü bir kapıyla geçilmektedir. Caminin doğu ve batı kısmında bulunan pencereler sivri kemerlerle niş biçiminde inşa edilmiştir. Cami içerisinde ahşaptan yapılmış korkuluklu bir mahfil bulunmaktadır. Cami içerisinde yine basit bir mihrap ve minber bulunmaktadır. Kubbeğe geçiş tromplar vasıtası ile sağlanmış, kubbenin etek kısmı ve trompların çevresi kalem işlemleri ile süslenmiştir. Caminin kubbesi yüksek sekizgen bir kasnak üzerine inşa edilmiştir. Minare kısmı ise yapının kuzey doğu yönünde olup tuğla ile örülmüştür. Cami şerefesinin alt kısımları ise sekiz sıra halinde kirpi dişi motifiyle süslenmiştir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Dönertaş Camisi Oduncu oğlu Hasan Ağa Vakfına kayıtlı olduğundan bazı belgelerde “Oduncu Cami” şeklinde adlandırılmıştır. Halk arasında ise “Odun Pazarı Cami” veya “Dönertaş Cami” adıyla anılmaktadır (Çerkez, 2005).

İnşa kitabesi tam olarak bilinmediğinden dolayı yapım tarihi net olarak ifade edilemeyen Dönertaş Caminin harim kapısının üst kısmında bulunan üç satırdan oluşan tamir kitabesinden anlaşıldığı üzere caminin 15.yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Yapının farklı dönemlerde geçirmiş olduğu tamir ve restorasyon çalışmaları neticesinde günümüze kadar geldiği orijinallikinden uzaklaşsa da işlevselliğini yitirmediği görülmektedir (Evrenos, 1967).

Resim 24. Dönertaş Cami Genel Görünümü

2.1.1.12. II. Murat Cami – Medrese Önü Cami (Çelebi Mehmet Cami)

İlçe merkezinde Cami Cedit Mahallesi Eren Sokakta yer alan II.Murat Cami halk arasında, Medrese Önü Cami veya Çelebi Mehmet Cami ismi ile bilinmektedir.

Evliya Çelebi'nin bahsettiği caminin. kitabesinde” Bu cami Sultan Mehmet’in oğlu, Büyük Sultan Murat Han’ın emriyle yapılmıştır. Allah mülkünü daim kılsın. H.830” yazılır. Caminin miladi takvime göre yapılış tarihi 1420 yılına denk gelmektedir (Merzifon Belediyesi, 2013).

Cami dikdörtgen planlı bir yapı olarak ahşap direklerle inşa edilmiş, kuzey, doğu ve batıda olmak üzere üç girişi bulunmaktadır. Doğu kapısının kanatlarının ahşap oymacılığının en güzel örneklerinden biri olduğu ifade edilmektedir. Bu kapının 1904 yılında yangında yanan Ulu Camiye ait olduğu, yangından kurtarılarak buraya takıldığı anlaşılmaktadır. Caminin orijinal halinin bütün tavanının aşı boyaları ile nakışlı olduğu, fakat camide yapılan tamirlerde tavanın değiştirildiği, eski kirişler üzerinde az miktarda nakış işlemelerinin bulunduğu görülmektedir. Caminin, doğu, güney ve batı duvarlarında hat yazıları ile “Allah, Muhammed, Ali, Hasan ve Hüseyin” yazıları bulunmaktadır. Bu yazılar Merzifonlu şair İskender Haki tarafından işlenmiştir (Aşık, 2017).

Resim 25. Çelebi Mehmet Cami Genel Görünümü

Caminin tavan kirişi süslemelerinde, kabartma olarak iç içe geçmiş iki üçgenden oluşan altı köşeli yıldızlar bulunmaktadır. Bu yıldız simgesinin Yahudilikte “Davut Yıldızı” olduğu

ifade edilse de İslamiyet'te Mühr-ü Süleyman olarak bilinmektedir. Anadolu'da Frigler döneminde de altı köşeli yıldız süslemeleri bulunduğundan bu yıldız sembolünün bereketle ilgisi olduğu düşünülmektedir (Aşık, 2017)

Yapının kuzey girişinde üstü sonradan ahşap bir çatı ile örtülmüş şadırvan bulunmaktadır. Caminin 1936 yılına ait fotoğrafında minaresiz olduğu 1950 yılına ait fotoğrafta ise ahşap bir minareye sahip olduğu anlaşılmaktadır (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 26. Çelebi Mehmet Cami Minaresiz ve Minareli Görünümü

2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen II. Murat Cami, Günümüzde yapılış amacına uygun olarak, işlevselliğini korumaktadır. Konumu ve tarihi itibarı ile II. Murat Cami İlçenin en fazla tercih edilen ibadethanelerindendir. Turizm açısından da İlçenin en uğrak mekanlarından birisidir.

2.1.1.13. Dobak Cami

İlçenin Harmanlar Mahallesi Tilki Sokak No:15 adresinde bulunan Dobak Cami, kitabesine göre 1774 yılında Elhac Mustafa adında bir şahıs tarafından yaptırılmıştır. Caminin mimarı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kare planlı küçük bir mescid olarak inşa edilen yapının 2 metre boyunda küçük bir minaresinin olduğu, minaresinin boyundan ötürü halk arasında Dobak Minare Cami olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu minare 1943 yılında meydana gelen depremde yıkılmış, yerine sonradan minare inşa edilmiştir (Köksüz, t.y.).

Taş malzemeden inşa edilen caminin kubbeleri kurşun kaplamadır. Ana duvarları bir sıra taş, bir sıra tuğla olarak almalı sistemle yapılmıştır. Cami avlusu içerisinde geniş bir şadırvana sahiptir. 200 kişilik bir kapasitesi olan cami Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1978-1979 yıllarında restore edilmiştir (<https://www.merzifoncamileri.com/dobak>).

Resim 27. Dobak Cami Genel Görünümü

Günümüzde varlığı korunan Dobak Cami, yapılış amacına uygun olarak işlevselliğini sürdürmekte, çarşı merkezine yakın konumu itibari ile de bölge esnafının ibadetlerini yerine getirmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

2.1.1.14. Denizli Cami

İlçenin Harmanlar Mahallesi Samancı Sokak No:43 adresinde bulunan Denizli Cami 1899 yılında inşa edilmiştir. Halk arasında Samancı Cami olarak adlandırılır. Caminin Mimarı bilinmemektedir. Cami ahşap çatılı ve kiremitlidir. Vakıflar Genel Müdürlüğünden 2010 yılında alınan izin ile hayırseverler tarafından caminin tamirata yaptırılmıştır. Günümüzde varlığı korunan ve yapılış amacına uygun olarak işlevselliğini sürdüren Denizli Cami ilçeye hizmet etmektedir (Aşık, 2017).

Resim 28. Denizli Cami Genel Görünümü

2.1.2. Hamamlar

Türkler'in benimsediği ve değer verdiği temizlik olgusu, Müslümanlık 'ta da önem atfedilen bir konudur. 16. yüzyılda yaşayan ve o dönemde Türkiye'ye de gelmiş olan Avrupalı yazar Richer, yazdığı eserinde, Türkler 'de gözlemlediği beden temizliği ve aynı zamanda çevre temizliği hususunda olumlu değerlendirmeler yapmıştır. Eve ayakkabı ile girilmemesi kültürü, Richer'in oldukça ilgisini çekmiştir. Pierre Belon ise 1553'de yayımladığı eserinde Pierre Belon; temizlik konusunda Avrupalıların Türkler kadar hassasiyet göstermesi gerektiğini ve böylelikle salgınların engellenebileceğini ifade etmektedir (Üner, 2002)

Türk Hamamlarının tarihi gelişim sürecine bakıldığında Roma, Yunan ve Bizans mimarisinin hamam yapılarında etkili olduğu görülmektedir. Fakat Türk hamamlarının sadece temizlik için değil sosyal hayatın bir parçası haline dönüşmesi Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Hamamların Bizanslılar, Araplar, Ermeniler ve Türkler tarafından sürekli kullanılması bu kültürün ayakta kalmasını sağlamıştır.

Avrupa kıtasında ise Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra kilisenin hamam kültürüne gereken önemi vermemesi bu kültürün batıda giderek zayıflamasına neden olmuştur. Anadolu'da ise Selçuklu döneminde varlığını sürdüren hamam kültürü İslam inancının ortaya koyduğu temizlik olgusu ile bütünleşerek anlam bulmuş ve konumunu pekiştirmiştir. Osmanlı döneminde ise hem külliye yapılarının içerisinde kendisine yer bulan hem de varlıklı kişilerin İslam'a hizmet olarak yaptırmış olduğu hamamlar mimari açıdan sürekli gelişim göstermiş, günümüze kadar varlığını korumayı başarmıştır (Ürük, 2016).

Osmanlı Devleti'nde ilk hamam 1336 yılında Orhan Bey zamanında Bursa'da inşa ettirilmiştir. Kamu alanında ise ilk Osmanlı hamamı Nurbanu Sultan tarafından 1584 yılında Çemberlitaş Hamamı adı ile Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. Külliye yapıları içerisinde inşa edilen hamamların dışında ticari bir işletme olarak inşa edilmeye başlayan hamamların Osmanlı Devleti'nin ekonomik sorunlar yaşadığı dönemlerden itibaren gelirlerinin düşmesi neticesinde kaderlerine terkedilmeye başlanmış, özel mülk olarak inşa ettirilmesi neticesinde bu yapıların birçoğu korunamamıştır. (Bozok, 2005).

Hamamlar toplumsal bir yapı olmasına rağmen tek tek bireylerin kullanımı içinde konaklar içerisine de inşa ettirilmiştir. Osmanlı döneminde hamamların sosyal hayatın bir parçası olarak görülmesinden dolayı konaklarında hamam bulunan devlet erkanının bile sık sık çarşı hamamlarına gittiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde hamamlar toplumsal meselelerin ve devlet işlerinin konuşulup tartışıldığı sosyal bir toplantı mekanı olarak da kullanılmıştır (Ürük, 2016).

Osmanlı tarihinde hamamların inşasını iki nedene bağlamak mümkündür. Birincisi ticaret mekanı olarak görülen ve gelir kapısı olması amacıyla inşa edilen hamamlardır. Bu hamamlar hayır eserlerine gelir kaynağı olması amacıyla vakfedilmek üzere inşa ettirilmiştir. Hamamların inşasının diğer nedeni ise Osmanlı Devleti'nde cami ve cemaat mensuplarına hizmet veren yapılan içerisinde hamamların merkezi bir konumda bulunmasından dolayı kamu kuruluşlarına gelir elde etmek amacıyla inşa edilmesidir. Bahattin Yediyıldız bu hamamların para ile kullanılabildiğini bunun dışında yoksul vatandaşların para ödmeden de bu hamamlardan faydalanabildiğini ifade etmiştir (Ertuğrul, 2009).

Osmanlı Devleti'nde hamamlar sadece yıkanmak amacıyla kullanılmazdı. Günümüzde kısmen de olsa devam eden çocuklarına evlendirmek için kız arayan kadınların kız beğenmek için gittiği mekanlar olarak da kullanılmıştır. Ayrıca günümüzde devam eden alışlagelmiş bir gelenek olarak erkeklerin özellikle bayram arifelerinde yakın çevresi ile birlikte hamama gittiği anlaşılmaktadır. Kadınlar hamamında kadınlara hizmet etmek için bulunan kişiye natır, erkek hamamlarında hizmet için bulunan kişiye tellak (dellak) denmektedir. Hamamlar da bu hizmet edenlerin dışında külhancı, peştamalcı, meydancı gibi hizmet ekibi de bulunmaktaydı (Uzun ve Albayrak, 1997).

Hamamların Türk kültürü içindeki bu önemi doğrultusunda aşağıdaki başlıklarda Merzifon'daki Tuz Pazarı Hamamı, Çifte Hamam, Paşa Hamamı ve Maarif Hamamı hakkında bilgi verilmiştir.

2.1.2.1. Tuz Pazarı Hamamı

Tuz Pazarı Hamamı, Gazimahbup Mahallesi Ekinpazarı Sokak No:21 de yer almaktadır. Kara Mustafa Paşa Vakfı'ndan olduğu kabul edilen (Kara Mustafa Paşa Vakfı'ndan olduğunu belirleyen hiçbir yazılı belge olmamasına rağmen, genel bir görüş olarak vakıftan olduğu kabul edilmiştir.) Tuzpazarı Hamamı Kara Mustafa Paşa tarafından 1677'de yaptırılmıştır. Hamamın inşa edildiği yerin yanındaki meydanda tuz satıldığından dolayı halk arasında Tuz Pazarı Hamamı adını almıştır. Hamam külliye binalarının 100 metre kadar güneyinde, kendi adını aldığı Pazar meydanında bulunmaktadır. Yapının inşasında genel itibari ile kesme taş kullanılmış, duvarları arasında üçer sıra tuğla kullanılarak yapıya estetik bir güzellik kazandırılmıştır. Hamamın dış duvarları üç kademe halinde örülmüş soyunmalık bölümü ise sekizgen kasnak ve kubbe ile sonlandırılmıştır. Yapıyı örten kubbe ise dışta oluklu kiremitlerle kaplanmıştır. İç mekânda soyunmalığın kubbe ile birleştirilmesi içleri dilimli tromplarla sağlanmıştır. Tromplar arasında kalan duvarlar her kenarda kaş kemerlerle tezyin edilmiştir.

Hamamın soğukluk kısmı ise iki kemerle üç bölüme ayrılmış uzunca bir dikdörtgen plana sahiptir. Üst örtü kubbesinin yanlarına aynalı tonozlar inşa edilmiştir. Sıcaklık alanı kare planda merkezi kubbeli ve dört eyvanlı olup büyük nişlerle genişlemekte ve dört köşede dört halvet hücresi yer almaktadır. Hamamın sadece kuzey yöndeki giriş kapısı tamamen kesme taştan yapılmıştır. Günümüzde varlığı korunan hamam yapılış amacına uygun işlevselliğini korumakta ve şehir halkına hizmet vermektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 29. Tuz Pazarı Hamamı Genel Görünümü

2.1.2.2. Çifte Hamamı

Çifte Hamam, Merzifon'da Hocasüleyman Mahallesi Yokuşbaşı Caddesi No:7'de yer almaktadır. Kara Mustafa Pasa Külliyesi'nin kuzeybatısında bulunan düz bir arazi bölgesine inşa edilmiştir. Hamamın erkekler kısmının soyunmalık bölümünün kapısının üst kısmında yer alan iki satırlık süslü hatlı kaydına göre Sultan II. Murad'ın oğlu Sultan Mehmet (Fatih) tarafından 1473 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Hamam plan bakımından ana hatlarıyla "L" şemasında düzenlenmiştir. L bölümlerinden güneyinde bulunan bölüme soyunmalık kuzey bölümüne ise soğukluk mekanları inşa edilmiştir. Hamamın doğu kısmı erkeler bölümü olarak batı kısmı ise kadınlar bölümü olarak planlanmış hamamın sıcaklık ve halvetler bölümü bu doğrultuda yerleştirilmiştir. Yapının kuzey kenarlarına su depoları ve hamamın külhan kısmı inşa edilmiştir. Ayrıca yapının L kolları arasında kalan bölüme yamuk plânlı veya plân bakımından değişikliğe uğramış bir soyunmalıkta kadınlar kısmı için yerleştirilmiştir. Erkekler kısmının soyunmalık mekânı ise, kare plânlı olarak tasarlanmış, kübik bir gövdeye sahiptir. Hamamın soğukluk ve soyunmalık bölümlerinin batı kenarına paralel uzanan duvarı takriben

1/4 oranında geri çekilerek örülmüş, hamam kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı bir yapıda inşa edilmiştir. Mekânın güney yanına da soyunmalık duvarına dik konumla kuzeydeki dehliz, güneydeki hela olmak üzere kabaca doğu-batı yönünde dik yamuk şeklinde tanımlayabileceğimiz beşik tonoz örtülü iki hacim yerleştirilmiştir. Ilıklık mekânı, soyunmalığın kuzey yanına bitişik uzanır ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Günümüzde varlığını koruyan yapı kullanılmamakta atıl kalmış bir vaziyettedir. Yapının Merzifon tarihindeki yeri ve önemine kavuşması için restorasyonu gerekmektedir (Merzifon Belediyesi, 2019).

Resim 30. Çifte Hamamının Eski Hali

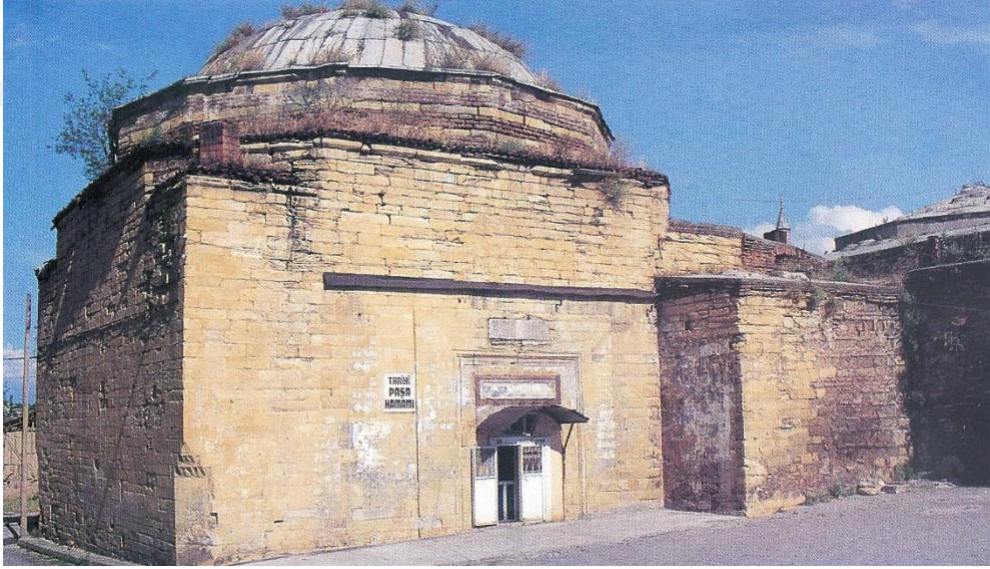
Resim 31. Çifte Hamamının Kapanmadan Önceki Hali

2.1.2.3. Paşa Hamamı

Kara Mustafa Paşa hamamı Gazimahbup Mahallesinde Paşa Hamamı Sokak No:12 de yer almaktadır. Adını da aldığı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından şehrin kuzeyinde tipik bir Osmanlı hamamı olarak 1678 yılında inşa ettirilmiştir. Hamamın yapımında düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Hamam Kara Mustafa Paşa külliyesi içerisinde yer almakla birlikte külliye merkezinin yaklaşık 300 metre uzağına inşa edilmiştir. Bu durumun nedeni ise külliyenin yakınlarında daha önceden yapıldığı bilinen hamamların varlığı olarak değerlendirilmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 32. Paşa Hamamı'nın Restorasyon Öncesi Durumu

Hamam kullanımı için gerekli olan suyun temini şehrin kuzeyinde bulunan Taşan Dağı'ndan sağlanmış, hamama su getirebilmek için yapılan su yolları Kara Mustafa Paşa tarafından özel olarak inşa ettirilmiş ve bu su yolları ile de aynı zamanda şehrin su ihtiyacı karşılanmıştır. Suyun depolanması için özel olarak inşa edilen mahzenlerde bugün toprak altında kalmış ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır.

Hamam işleticileri tarafından izinsiz olarak değişik zamanlarda yapılan onarımlarla iç mekânın tarihi özelliğini ve orijinalliğini büyük oranda kaybettiği görülmektedir.

Tek hamam olarak inşa edilen yapının soyunmalık kısmı düzgün kesme taştan yapılmıştır. Köşede meydana gelen üçgen satıh mukarnaslarla tezyin edilmiştir. Hamamın planı ise birbirine geçmiş odalardan meydana gelmiştir. Tromp intikalli soyunma kubbesi ortasına küçük bir fener yer almaktadır.

Hamamın esas kısmını, uzunca bir dikdörtgen planlı soğukluk kısmı ve soğukluk kısmının arkasındaki sekizgen planlı merkezi kubbeli sıcaklık bölümü ile dört eyvanlı nişler ile

sıcaklık bölümüne açılan halvet hücreleri oluşturmaktadır. (Merzifon Belediyesi, 2019).

Soyunmalık bölümü ile kubbe bölümünü birbirine bağlayan geçişlerde trompların iç kısımlarında meydana gelen üçgen satırlar tromplara değişik bir görüntü kazandırmıştır. Soyunmalık duvarlarını üç tarafta altlarında saçak küllükleri ile çevrilmekte ve orta yerde on iki kenarlı fiskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Üzeri kademeli olarak daralan küçük bir niş içerisinden dar bir kapı ile soğukluğa geçilmektedir (Çerkez, 2005).

Hamamın girişine göre sağ tarafta hücreler halindeki tuvaletler kısmı bulunmakta, soğukluk kısmının üzeri birinci bölümde kubbe ile örtülürken, diğer iki bölümde aynalı tonozla örtülmektedir. Yanda tekrar üç bölüm teşkil eden soğukluk uzunca bir dikdörtgen meydana getirmekte ve orta bölümdeki bir kapı ile esas sıcaklığa geçilmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015). 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından aslına uygun şekilde restore edilmiştir. Günümüzde varlığı korunan Paşa Hamamı yapılış amacına uygun bir şekilde işlevselliğini devam ettirmektedir.

Resim 33. Paşa Hamamı'nın Restorasyon Sonrası Durumu

2.1.2.4. Maarif Hamamı

Maarif Hamamı Hocasüleyman Mahallesi Ulus caddesi üzerinde Yeni Belediye Hamamı olarak bilinen hamamdır. Hamamın inşasına 1893 yılında Merzifon Belediyesi tarafından ilçede Maarif Eğitime gelir getirmesi için başlanmıştır. Hamamın inşasında, bir zamanlar şehrin çöplük mahallesi ismiyle anılan, bugünkü Ziraat Bankası'nın bitişiğinde bulunan Belediye Buğday Ambarları yıkılarak, taşları kullanılmıştır (Merzifon Belediyesi, 2019).

Hamamının inşasına zamanın Belediye Başkanı Galip Efendi'nin teşvikleriyle

başlanmıştır. Buğday Ambarlarının taşları yetmeyeceği anlaşıncı tahıl pazarına gelen köylülere kağnılarla taş çektirilerek hamamın inşası 1901 yılında tamamlanmış ve halkın kullanımına açılmıştır. Maarif Hamamı günümüzde “Yeni Hamam” ismi ile kullanılmakta ve ilçe halkına hizmet vermektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 34. Maarif Hamamı’nın Son Durumu

2.1.3. Ticaret Mekanları

Günümüz Merzifon’unda ticaret mekanları, kentsel sit alanı sınırları içindeki tarihi çarşı bölgesidir. Osmanlı dönemi içinde Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan külliye içinde yer alan dükkanlar halen işlevseldir. 1960 yılında Cumhuriyet caddesinin ticaret yapıları ile gelişmesinin sonucu olarak kent, “tarihi çarşı” ve “modern çarşı” olarak tanımlanabilecek iki ayrı ticaret mekanına sahip hale gelmiştir. Tarihi çarşı içerisinde yer alan dükkanlar günümüzde işlevini sürdürmektedir. Bununla birlikte geleneksel çarşı içerisinde taşhan, bedesten, hamam yapıları ve pazar alanları bulunmaktadır.

2.1.3.1. Taşhan

Kara Mustafa Paşa külliyesine ait binalardan birisi de Taşhan’dır. İlçenin Gazimahbup Mahallesi Taşan Sokak No:1 adresinde yer alır. Yapının inşa kitabesine ulaşılamadığından dolayı kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Eserin vakfiye kayıtlarındaki bilgilerine plan ve mimari özelliklerine bakıldığında 17.yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı özellikleri bakımından Taşhan’ın sahip olduğu kavisli konsollar ve

çıkıntılı cumbalar, duvarların arasında yer alan tuğla hatlar 17.yüzyıl mimarisini yansıtmaktadır.

Taşhan sahip olduğu mimari özellikleri ve planı açısından değerlendirildiğinde Osmanlı han yapıları içerisinde çok önemli ve ayrı bir yere sahip olduğu değerlendirilmektedir. Dikdörtgen bir plana sahip olan Taşhan'ın, Bedestene açılan kısmındaki ana giriş bölümünde yuvarlak kemerli büyükçe bir kapısı bulunmaktadır. Han iki katlı bir yapı olarak inşa edilmiş duvar kısımlarının etrafına dükkanlar yerleştirilmiştir. Birinci kat kısmını oluşturan dükkanların üzeri üç sıra tuğla ile örülmüş sivri kemerli alınlıklar yerleştirilmiştir. İç kısım ise kesme taştan inşa edilmiş duvarları iki katlı ve revaklıdır.

Orta kısımda yer alan kareye yakın dikdörtgen avlunun kuzey cephesinde sivri kemerli ve kalın kesme taş payeli revaklar arkasında büyük taş kolonlarla çıkıntı teşkil eden cumba şeklindeki odalar ve bu odaların altında hayvanlar için ahırlar yer almaktadır. Doğu ve Batı yönlerde ise zemin hizasında beşer oda birer kapı ile avluya bakmaktadır. Yapının güney cephesindeki giriş kapısı dört kemerli büyük bir bölümden oluşmaktadır (Yeşil, 2004). Hanın ikinci katındaki doğu ve batı cephelerdeki kesme taş payelerin üzerinde tuğla kemerli revaklar çapraz tonozla örtülmüştür. Boydan boya bütün kenarlar boyunca uzanan revakların arkasında birer kapı ve pencere ile revaklara açılan kubbeli odalar bulunmaktadır. Kuzey ve güney kenarlarda revakların avluya bakan yüzlerinde kemerlerin içleri kesme taş duvarlarla örülmüştür (Çerkez, 2001).

Hanın kemerlerinin iç bölümlerinde dikdörtgen söveli pencereler ve kemer aralarında beden duvarlarından çıkıntı teşkil eden kuş köşkleri yapılmıştır. İkinci katta ise revakların zemin hizasında bulunan büyük taş konsolların varlığı önceki dönemlerde burada balkonların olduğuna delil teşkil etmektedir (Yeşil, 2004).

Hanın kuzey cephesinde revakların ön kısmında yan yana bulunan iki çeşme hanın içerisine güzellik katmaktadır. Hanın alt katında depolar ve avlu ünitesi, avlu seviyesindeki katta tüccar odaları, en üst katta ise misafir ve bekâr odaları bulunmaktadır (Yeşil, 1993). Hanın üç kat olarak tüm bölümleri kuzey kısmında açık bir şekilde kendini göstermektedir. Kuzey bölümde bulunan oldukça büyük planlanmış ahır ünitesi, yapının kervansaray ve menzil hanı fonksiyonlarını da üstlendiğine işaret eder. Yapının şu anki durumu incelendiğinde hiçbir onarım görmediği anlaşılmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1975, 1978 ve 1985 yıllarında yapı ile ilgili durum tespiti ve onarım raporları hazırlanmıştır (Yeşil, 2004).

Resim 35. Taşhan (1)

Yapının 2008 yılında başlayan restorasyon çalışmaları 2011 yılı itibarı ile bitirilmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından “Taşhan Butik Otel” ismi ile işletmesi özel bir şirkete verilmiştir. Taşhan Butik Otel hem şehrin turizm faaliyetlerine katkı sağlamakta hem de Merzifon halkının özel günlerinde hizmet veren düğün, nişan, toplantı ve organizasyonlarda kullanılan önemli bir yapı fonksiyonu sağlamakta idi. Fakat günümüzde yaşanan ekonomik sorunlar nedeni ile işletmenin kapalı olduğu ve faaliyette olmadığı bilinmektedir.

Resim 36. Taşhan (2)

Yapının ana inşa malzemesi düzgün kesme taştır. Ancak kemer alınlıklarının köşeliklerinde tuğla da kullanılmıştır (Yeşil, 1993). Avluya bakan cephelerde de taş malzeme ağırlık kazanmaktadır. Kuzey ve güney cephelerde düzgün kesme taş hâkimdir. Doğu ve batı cephelerde alt katlar tamamen taştır. İkinci kat revaklarının kemer alınlıkları ve köşelikleri tuğla malzemelidir. Avlu ve koridorların zemini özensiz yassı taşlarla döşenmiştir. Taş ve tuğladan farklı olarak ahşap malzemeye kemer gergilerinde rastlanmaktadır. Yapı tek avlulu, kısmen üç katlı ve kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Hanın alt kat seviyesi sivri kemerlerle dışa açılan dükkân sıralarından oluşmaktadır. Doğu cephede on bir, batı cephede sekiz dükkân vardır (Çerkez, 2005). Her iki cephe aslında simetrik olarak düzenlenmiştir. Ancak batı cephenin kuzeyinde yapıya sonradan eklenmiş dükkânlar, bütünlüğü bozduğu gibi kuzeybatı köşedeki hana ait dışa taşıntılı ünitenin de algılanmasını güçleştirmektedir. Taşhan'ı farklı yapan özelliklerin başında ahır ünitesi gelmektedir. Yapının avlu düzenlemesinde doğu, batı ve güney cepheleri iki katlıdır. Kuzey kanatta ise özel bir biçimlenme ile üç katlı bir kuruluş göze çarpmaktadır. Bunun nedeni ahır ünitesinin avlu zemininden yarım kat aşağıda inşa edilmesidir. Bu tasarım Osmanlı hanları içerisinde nadiren görülen bir durum olması açısından önemlidir (Yeşil, 2004).

2.1.3.2. Bedesten

Merzifon ilçe merkezinde, Gazi Mahbup Mahallesi Taşan sokakta yer alan bedestenin yaptıranı ve yapım yılı kesin olarak bilinmemesine rağmen mimari özellikleri incelendiğinde 17'nci yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir. Bedesten bu yüzyılda Kara Mustafa Paşa ile en hareketli zamanlarını yaşayan Merzifon'un bu canlılığı kazanmasını sağlayan birkaç binadan biridir (Bayram, 2001).

Dikdörtgen planlı bedestenin dört tarafında da dışarıya doğru çıkıntılı kesme taştan inşa edilmiş büyük kapılar yer almaktadır. İç mekâna bu anıtsal kapılardan girilir. Yapının içerisinde, üst örtüyü taşıyan kalın sütunlar (payeler) birbirlerine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Bedesten bu şekilde oluşmuş dokuz bölümden meydana gelmekle birlikte her bölümün üzeri kubbelerle örtülmüştür. Bedestene giriş kapılarının arasında ise küçük dükkanların bulunduğu arasta bölümleri yer almaktadır. Yapıldığı zamanlarda kentin ticari merkezi konumundaki bedesten bugün de benzer işlevini sürdürmektedir. Merzifon Bedesteni, zaman içerisinde birçok kez yıpratılmışsa da ehil olmayan ustalar tarafından zarar verilmiş olsa da günümüze kadar ana hatlarıyla gelmeyi başarmıştır.

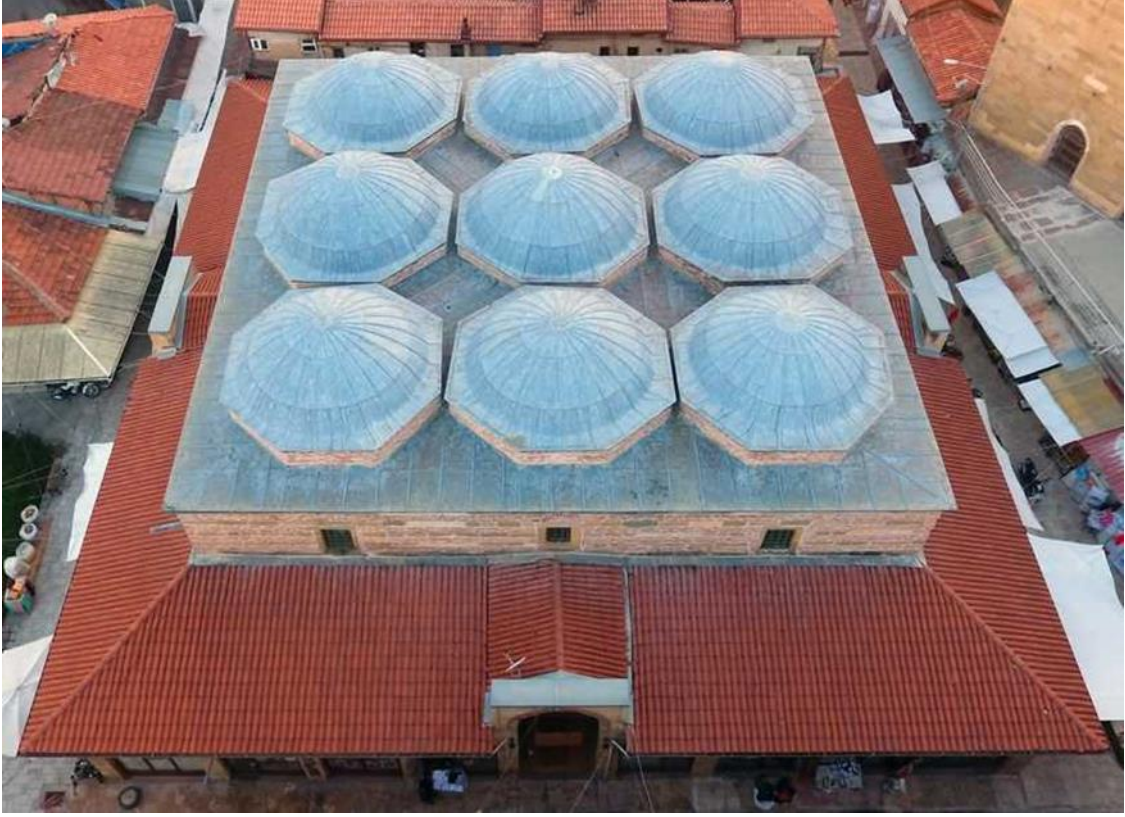
Bedestenin dükkân kısımlarının dışında kalan yerler, asıl işlevselliklerini kaybettikten sonra, geniş alana sahip iç mekânı bir dönem Merzifon Dokumacılar Kooperatifi tarafından dokuma atölyesi olarak kullanılmıştır. Bedesten'in Dokumacı esnafı tarafından kullanıldığı bu dönemde ciddi tahribata uğradığını yapı üzerinde meydana gelen değişimlerden anlaşılmaktadır. Bu dönemde bedestende dokuma tezgâhlarına ait betonarme temellerle, kemerler arasına monte edile demir kirişler ve güney bölümdeki duvara yerleştirilen bir asma kat inşa edilmiş ve kubbeyi delerek çıkarılmış, bir baca yapılarak yapının orijinal durumu aşırı derecede bozulmuştur. (Çerkez, 2001).

Bedestenin yine Dokumacı esnafı tarafından kullanıldığı dönemlerde iç mekanının daha fazla aydınlatılması amacıyla kubbe tepelerinde delikler açıldığı, bu deliklerin daha sonra beton bloklarla kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Bedestenin Dokumacılar Kooperatifi tarafından kullanıldığı dönemlerde meydana gelen ihmal ve suiistimaller, dokumacı esnafının içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların ortaya çıkardığı olumsuzluklar neticesinde yüzyıllar boyunca dünya çapında bir üne sahip olan Merzifon Dokumacılık sektörü yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve Bedesten uzunca bir süre kullanılmayarak bakımsızlığa terk edilmiştir. Dokumacılar Kooperatifinden sonra ise

bedesten 1980’li yıllarda Tekel tarafından tütün deposu olarak kullanılmıştır.

Resim 37. Bedesten Dış Görünüşü

Bedestenin ana bölümü ile giriş ünitelerinin yanlarında bulunan bölümlerin hareketli ve hafif görünümüne karşılık, büyükçe kubbelerle örtülü prizmal ana mekânın kütlesi masif karakterlidir. Yapıda inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır (Bayram, 2001).

Yapının beden duvarlarını oluşturan bölüm ile kubbe kasnaklarının inşasında ince ve kaba taşlar ile tuğla malzeme kullanılmıştır. Ana mekânın örtüsü ise kurşun levhalarla kaplanmıştır.

Bedestenin içi kısmına geçiş ise dört cephede bulunan dükkanların arasından ve orta kısımda bulunan eyvan niteliğindeki dehlizlerle sağlanmaktadır. Bedestenin ana duvar bölümlerinden dışarıya taşıntısı çok azdır.

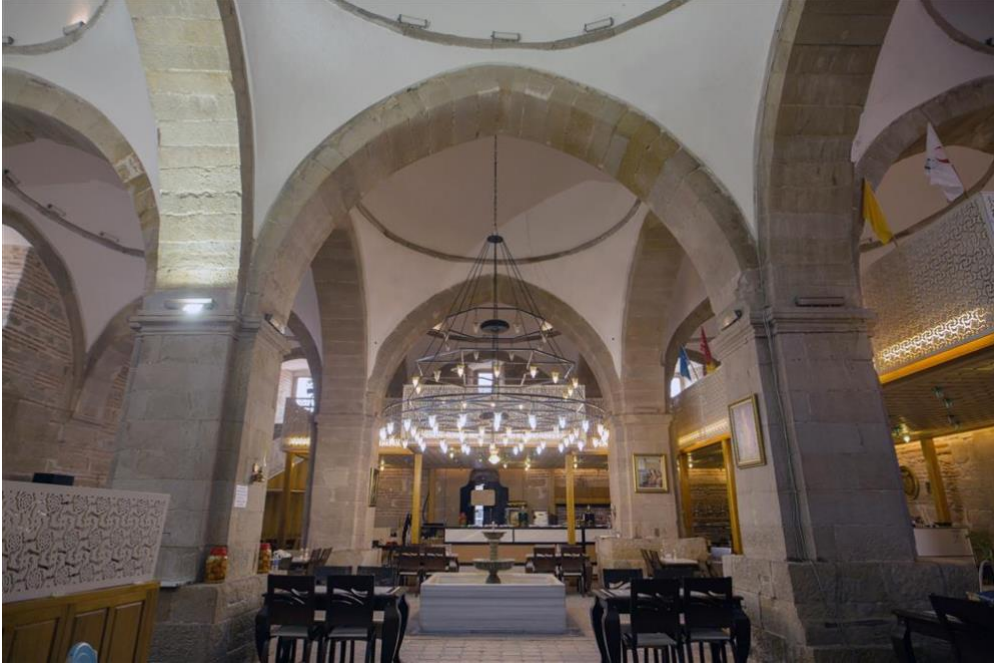
Yapı 30x28 metre boyutlarında kare denilebilecek bir plana sahiptir. Merzifon Bedesteni plan tipolojisi bakımından Osmanlı Bedestenleri içerisinde orta büyüklükte, dokuz kubbeli, içerde mahzen ve dükkân bölüntüsü olmayan ve dıştan çevresi dükkânlı gruba dâhil edilebilen bir yapıya sahiptir (Çerkez, 2001).

2000 yılında Bedesten Merzifon Halk Eğitim Merkezi tarafından küçük çaplı bir tadilata

alınmış, zemini düzeltilmiş ve Halk Eğitim Merkezi tarafından Bedestene halı dokuma tezgâhları yerleştirilmiştir. Bir dönem Halk Eğitim Merkezi tarafından atölye olarak kullanılan Bedestende Halk Eğitim Merkezi'nin serüveni çok uzun sürmemiş bina özel bir tekstil firmasının üretim yeri haline getirilmiş ve yine küçük çaplı tadilat ve onarımlar geçirmiştir.

Bedesten uzun ve yorucu bir dönemin ardından 2006 yılında VGM tarafından aslına uygun olarak restore edilmiş ve günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Günümüzde restoran olarak ilçe halkına hizmet veren Bedesten Osmanlı Mutfağı yöresel ve özel yemeklerin sunulduğu ilçe turizmine katkı sağlayan uğrak bir nokta haline gelmiştir (Çerkez, 2001).

Resim 38. Bedesten İç Görünüşü

2.1.3.3. Tuz Pazarı

Günümüzde Gazimahbup Mahallesi eski ekin pazarı alanında yer alan Tuz Pazarı tarihi çarşı bölgesi kentsel sit alanı içinde kalmaktadır. Osmanlı döneminde Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan külliye içerisinde yer alan dükkanlar bugün hala işlevini sürdürmektedir. 1960 yılında Cumhuriyet Caddesinin ticaret yapıları ile gelişmesi neticesinde kent, “tarihi çarşı” ve “modern çarşı” olarak tanımlanabilecek iki ayrı ticaret alanına sahip olmuştur. Tarihi çarşı içerisinde yer alan Taşhan, Bedesten ve hamam yapılarının günümüzde varlığının korunduğu görülmektedir (Çerkez, 2001).

Resim 39. Tuz Pazarının Görünüşü

2.1.4. Basmacı ve Ulukuşlar Konakları

Merzifon'un geneline bakıldığında konakların çoğunlukla 19. ve 20. yüzyıllarda yapıldığı anlaşılmaktadır. Konaklar, genellikle 2 ve 2,5 katlıdır. Çatı arası kullanımı yaygındır. Kent genelinde 2 adet yapıda cihannüma katı tespit edilmiştir. Çoğunlukla hımiş yapım tekniğinde yapılan konutlarda dolgu malzemesi olarak kerpiç ya da tuğla kullanıldığı görülmektedir. Kent içinde kagir ve karma sistemli yapılar da bulunmaktadır ve kagir yapılar tek katlıdır.

Konaklar, iç sofalı, dış sofalı ve köşe sofalıdır. Zemin kat genellikle servis katı niteliğindedir. Yapılar topoğrafyadan ötürü oluşan kot farkı nedeniyle sokaktan ve bahçeden girişlidir. Bahçeden yapıya girişte zemin kata merdivenle ulaşılmaktadır. Bodrum kata da bahçeden bir merdivenle giriş bulunmaktadır. Bodrum katlar çoğunlukla depolama ya da şaraphane (şinavat) işlevi ile kullanılır. Yapıların esas yaşam katları çoğunlukla cephede ortadan kapalı çıkmalı ve kapalı çıkma ve balkonlu olduğu görülmektedir (Boy-Şener, 2014).

Örneklendirmek amacıyla aşağıdaki görselde gösterilen Basmacılar Konağı 1923 yılında yapılmıştır. İlçenin Nusratiye Mahallesi Basmacı Sokağında bulunan konak, bir cephede üst

kat çıkma olarak verilmişken diğer cephede ortada cumba ve çatı üzerinde cumba üzeri üçgen alınlıkla son bulmuştur (Babacan, 2010).

Resim 40. Merzifon Konaklarından Bir Örnek – Basmacılar Konağı

Konağın girişi sokaktan ve avludan olan evlerde de sokak kapıları evin ön cephesinde tek kanatlı ahşap kapılar iken, avlu kapıları yük hayvanlarının geçeceği boyutlarda çift kanatlıdır. Konak bodrum kat üzerine 2 kat ve çatıdan oluşmaktadır.

Avlu içerisinde aşevi, ambar, süs havuzu, çeşme, ahır, kümes, odunluk gibi yapılar ve avluyu sınırlandıran duvarlar ve bahçesinde bir de misafir köşkü yer almaktadır. Bu özellikleri içerisinde barındıran tek konak olarak da göze batmaktadır. Konağın yapılış amacı Millî Mücadele zamanında Atatürk'ün Merzifon'da konaklaması için tasarlanıp yapılmış olmasıdır (Boy, 2017).

Geleneksel Merzifon Evlerinin temeli, bodrum katının yarısı zemine gömülü olacak şekilde kazılarak hazırlanırdı. Binanın ana taşıyıcıları 40-50 cm çapında kabukları sıyrılmış, çürümeye dayanıklı çam ağaçlarından dikilirdi. Ana taşıyıcı çam dikmeler birbiriyle yatay ve çapraz kalaslarla bağlanır üzerine çatı kısmı oturtturulurdu (Taşan,1979).

Geleneksel evlerin inşaatında ahşap bağdadi tekniği uygulanırdı. Ana taşıyıcı dikmeler arasına içeriden ve dışarıdan çıtalar aralıksız bir şekilde çakılır, çıtaların üzeri alçı sıva ile kaplanırdı. Böylece bina iyi bir izolasyona da sahip olurdu (Boy-Şener, 2014).

Resim 41. Merzifon Konaklarından Bir Örnek – Ulukuşlar Konağı

Yukarıda fotoğrafı görülen Ulukuşlar Konağı, 1907 yılında İlçenin Naccar Mahallesi Köprübaşı Sokak No:2 adresinde inşa edilmiştir. Eski Merzifon Evi olarak bilinen Ulukuşlar Konağı'nda geçmiş dönemlerde Ulukuşlar ailesinin yaşadığı bilinmektedir. Konak bodrum ve çatı katlarıyla birlikte 4 katlı bir yapı olarak inşa edilmiştir. Konağın aynı zamanda geniş bir bahçesi ve bahçe içinde geleneksel bir fırın yapısı vardır. Ulukuşlar Konağı Merzifon Belediyesi tarafından restore ederek ilçenin tüm insanların faydalanacağı, özellikle öğrencilerin uğrak noktası olan modern bir kütüphaneye dönüştürülmüştür. Tarihi konak günümüzde başarıyla üstlendiği faaliyetleri neticesinde Türk Kütüphaneciler Derneği tarafından 2018 yılında En Yenilikçi Kütüphane Hizmet ödülünü almıştır. Ayrıca Tarihi Ulukuşlar Konağı, Prof. Dr. A. Haluk Özen Bilgi ve Öğrenme Merkezi Klasik Kütüphane Hizmetlerinin yanında “Yenilikçi Kütüphane Hizmetleri” de vermektedir. Merzifon Belediyesi tarafından bir eğitim merkezi haline dönüştürülen konakta görevlendirilen öğretmenler ilk orta ve lise öğrencilerine yönelik robotik kodlama eğitimleri dahil birçok farklı eğitim programları uygulamaktadır (Boy, 2017).

2.1.5. Türbeler

Türbe kelimesi anlamını arapça kelimeler olan “türeb” veya “terb” sözcüklerinden almaktadır. Bu sözcükler, üstü kubbe şeklinde örtülen mezarı tanımlamak için kullanılmıştır. “Türeb” sözcüğü aynı zamanda “toprak” anlamını da vermektedir. Mezarların üzerine inşa edilen binaları anlatmak amacıyla da “türbe” kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır (Ünver, 2003).

Türbe bazı yerlerde farklı isimlerle de adlandırılmaktadır. Mesela kubbe, künbed, meshed, makbere, ravza kelimeleri de alternatif olarak kullanılmaktadır. Batı kaynaklarında “Türbe” kelimesinin fransızca “tombeou” kelimesinden kaynaklandığını söyleyenler de vardır (Doğanay, 1999). Bazıları ise “Tombeau” veya “Tomulus” kelimelerinin “Türbe” kelimesi ile etimolojik açıdan hiç bağlantısının olmadığını söz etmektedir (Cilacı, 1999)

Türbelerde yapılan ritüel ve hareketler tarih boyunca toplan agelmiş kültürlerin yansımalarını göstermektedir. Asırlar boyunca her türlü tarihi ve kültürel olaylara şahit olan türbeler o olayların bazı belirtilerini günümüze kadar getirmiştir. Türbeleri ziyaret etme adetleri de geçmiş zamanlardan bir bilgi ve işaretler içerir. Bu kültürler ve dinlerin yansımaları İslam dininin hükmü altında bile ritüellerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. “İslamiyet, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu’da alperenler ve ahiler eliyle kolayca yayıldı ve karşılaştığı kültürleri dönüştürdü. Anadolu’ya teşkilatlı bir din olarak gelmişti, kendine güveni tamdı. Bu nedenle, mevcut kültürle ait çeşitli unsurların İslam medeniyeti şemsiyesi altında varlığını koruduğu görülmektedir. Böylece, İslamiyet yeni coğrafyada karşılaştığı halk kitlelerini başarılı bir şekilde kendi safına çekti. Bu başarıda alperen dervişlerinin rolü büyüktü. Manevi güçleri olduğuna inanılan alperenler yerli halkın sevgisini kazandı. Bu sevgi, alperen kabirlerinin türbeleştirilmesine yol açtı (Köse ve Ayten, 2010). Bununla birlikte tekkelerin eski kilise, manastır, türbenin yakınına kurulmaları da olayı etkilemiş ve İslam’ın daha hızlı yayılmasına neden olmuştur. Türbelerin çevresine farklı kültür ve dine mensup kişilerin toplanması türbe algısının derinleşmesine sebep olmuştur (Köse ve Ayten, 2010).

İslamiyet’ten önce de atalar ruhundan medet ummak, onlardan yardım istemek gibi inançlar Türk halklarda vardı. Onlar Gök Tanrısına tapıyorlardı. O inanç içeriğinde ataların ruhları insanları yukarıdan seyredip, lazım olduğu zaman yardımda bulunuyorlardı. Bunların hepsi İslam’daki öbür dünya hayatı inancı ile hemen hemen aynı idi. Bu inançların birleşmesi sonraki dönemlerde mezarların ziyaret edilmesine, mezarın üzerlerinin kapatılıp, iyi bakılmasına, oralarda geceleme için özel binalar kurulmasına, bazı kişilerin orada sürekli kalıp oranın etraflarının bakımını üstlenmesi gibi bir sürü adetleri ortaya çıkardı. “Türbe

ziyaretlerinde gözlemlenen inanç ve ritüellerin tarihsel ve kültürel kalıntılarını geriye doğru incelediğimizde, Orta Asya'dan getirilen animizmi, atalara tapınma, ölümler kültü, tabiat kültü (dağ, ağaç, su), ateş kültü, kurban kültü, bereket ve yeniden doğuş kültüne ait unsurları, mistik ve büyüsel kalıntıları görebiliriz “(Köse ve Ayten, 2010).

Türklerin erken dönemlerindeki mezar kültürü şekline kurganları sayabiliriz. İçeriği ahşaptan veya taştan inşa edilen odalardan, dışı da üzerini kapatan toprak veya dalların yığılmasından oluşmaktadır. Sonraki dönemlerdeki Göktürklerde mezar külliyeleri de inşa edilmeye başlamıştır. Ölünün önce çadır içine konulması geleneği de yer almıştır. Zaman geçtikçe bu çadırların yerini türbelerin aldığı bilinmektedir. “Türklerin mezarın üzerine ölenin savaşlarının belirtilerini andıran binalar inşa ettiğine dair yazılar da vardır” (Aday, 2013).

Atalar kültürünün yerini de İslam'dan sonraki veliler kültü değiştirmiştir. Başka dinlere ait olan mekanların etrafına kurulan tekkeler de zaman geçtikçe halkı kendi tarafına çekmiştir. Menkıbeler de İslam'a uygun olarak değiştirilince, İslam dinine ait mekanlar unvanını almıştır (Altan, 2007).

Türbe ziyaretlerinin etrafında oluşan batıl inanışların altyapısını Hristiyanlıkla bağdaştırabiliriz. Velilerin kabrine gidip dilekte bulunma Hristiyanlık'ta yaygındır (Özkan, 2009). Ayrıca Hristiyanlığın Nesturilik dalından Türklerin etkilendiği söylenmektedir. Hristiyanlıkla yoğun bir biçimde karışmaları Anadolu'da gerçekleşmiştir. Bazı zamanlar Hristiyanlar ile Müslümanlar aynı mekanı birlikte ziyaret ettikleri bilinmektedir. Mum yakma ritüelini de Hristiyanlıkla ve eski Türk kültürüyle bağdaştırabiliriz. Eski Türklerde “bir evden cenaze çıktığı zaman, ölünün ruhu geldiği zaman karanlıkta kalmaması gerektiği inancına bağlı olarak, kırk gün ışığın yanması gerektiği adetleri vardır” (Özkan, 2009).

İslam tamamen yayılana kadar definler eski Türk inanışlarına göre yapılmaya devam edegelmiştir. Sonra da Karahanlılar döneminde devletin resmi dini İslam olsa bile orada İslam'a inanmayan aileler birlikte yaşıyorlardı. Bu dönemlerde definini tamamen eski Türk inanışlarına uygun olmayıp, biraz farklı yapma olayları yer almıştır. XII. asırlardan itibaren defin eşyaları, atları vs. ile değil, sade gömülmeye başlanmıştır (Çoruhlu, 1999).

Eski Türklerin inancına göre insan öldükten sonra da hayata devam ediyordu ve mezara eşyaları ile defnediliyordu. Bu mezarlıklar kurganlar olarak tanınırdı. Bu inanış ve adet İslam dininin yaygınlaşmasıyla birlikte değişmeye ve Kuran okumaya, dua etmeye tahsis iki katlı türbeler tipi ortaya konmaya başladı. Bu şekilde halk arasında eski inanışlar İslam'ın kabulünden sonra da devam edegelmiştir (Doğanay, 1999).

Eski Türklerdeki atalar kültü inancını, sonraki İslam dönemindeki veli kültü ile karşılaştırmak mümkündür. İslam'ın ortaya gelmesi ile atalara tapma, onlarla övünme

şeklindeki adetlerin ortadan kaldırılması zorunlu oldu. Halkın eski inanışları kolayca unutulmayacağına göre, onlar başka bir türde, şekil değiştirerek ortadan kalkmadı (Artun, 1999).

Türbelerin inşaları hakkında Selçuklu ve Osmanlı dönemi kaynaklarında da bilgiler verilmektedir. Farklı dönemler olsalar da türbeler konusunda ortak yönleri bulunmaktadır. Bu kaynaklardan biri olan Ahmet Eflâki'nin Menakib al-Ârifin'de Mevlânâ'nın aşağıdaki rivayeti nakledilmektedir: “Dostlarımız türbemizi, uzak mesafelerden gözükmeleri için yüksek yapsınlar. Kim bizim türbemizi uzaktan görür, itikat eder ve bizim velayetimize güvenirse, yüce Tanrı onu rahmetine kavuşmuşlar arasına kor. Hususiyle tam bir aşk, riyasız doğrulukla, mecazsız bir hakikat ve içinde şüphe olmayan bir bilgi ile gelip türbemizi ziyaret eden ve namaz kılan bir kimsenin her dileğini yüce Tanrı yerine getirir ve kendi maksatlarına ulaşır. Onun dine ve dünyaya ait istekleri hâsıl olur” (Yazar, 1999).

Türbe ziyaretlerinin yoğun bir şekilde devam etmesinin diğer sebeplerinden biri de din adamlarının konuşmalarıdır. Mevlana'nın türbe ziyaretleri, mum ve kandil yakmaları, bez bağlama adetleri hakkında söyledikleri ortadadır: “Tıpkı bu şunun gibidir: bir kimse eline bir mum ve bir çırağ alır; bunu nurlu ve nurlandırıcı bir komşudan bir nur alarak parlatır ve parlattığı kandille veya mumla kendi evini aydınlatır. Velilerin ve peygamberlerin mezarlarına götürdükleri mum ve kandiller tıpkı, senin eline bir kandil alıp karanlık mezarını aydınlattığın gibidir. “Bize bakınızda, nurunuzdan biraz alalım!” âyetinde buyurulan gün geldiğinde “Onların nurları, önlerinde ve arkalarında koşacaktır” (Yazır, 66/8) âyetinde bulunduğu gibi senin elinde bir nur bulunur...” şeklinde cevapladıktan sonra, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamberin mescidini چراغ, kandil ve daha başka şeylerle aydınlatması ve Hz. Peygamberin: “Ey Ömer! Benim mescidimi nurlandırdığın gibi, Tanrı da senin kalbini ve kabrini nurlandırsın” şeklindeki sözlerini örnek vererek, bu adetlerin faydalarının çok olduğunu belirtmektedir (Yazar, 1999). Türbelerin gündelik hayatta önemsenmesinde onların çoğunlukla cami, medrese gibi gündelik toplanma mekanlarının yanında inşa edilmeleri de büyük neden olmaktadır. Tarikat binalarının yanında yer almaları da türbelerin halk arasındaki önemini artırmaktadır. Tarikatın bir parçası olarak sayılan türbeler, tarikat büyükleri tarafından kutsal sayılması ziyaret merkezlerine dönmesine bir sebep olagelmiştir (Yazar, 1999).

Dinen yasaklar olmasına rağmen, tarih boyunca türbe inşa edilmesi hep devam edegelmiştir. Sadece binası ile sınırlı kalmayıp, dini inancın, dua ve ibadetin merkezlerine dönüşmüşlerdir. Onlar hakkında binlerce menkıbeler halk arasında dolaşmaktadır. Artık türbeler basit mezar derecesinden çıkmış vaziyettedir. İslam'dan sonraki mezarlara olan saygı, erken dönemdeki mezar geleneklerinin devamı şeklindedir. Gök Tanrı, Atalar Kültü ve benzeri

inançlar, genel dinin değişmesine rağmen varlığını sürdürmüş olduğunu söyleyebiliriz (Yazar, 1999).

Türbelerin bu anlatılan önemine binaen Merzifon'da da türbeler çok saygı duyulan belirli günlerde özellikle ziyaret edilen kendi kural ve ritüellerinin bulunduğu yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu yapılardan Piri Baba Tekkesi ve Türbesi ile Kümbet Hatun Türbesi hala ayakta kalmaya devam etmiştir. Piri Baba Tekkesi, Alevi Bektaşî toplulukları tarafından önemli bir türbe olarak kabul görmektedir. Türbe, ziyaretler sırasında Alevi inanışları doğrultusunda belirli ritüellerin uygulandığı önemli bir tarihi mekan olarak varlığını korumaktadır. Kümbet Hatun Türbesi ise, günümüzde özellikle Hızır gününden bir gün önce Merzifon halkının yoğun bir şekilde ziyaret ettiği iyi dilek ve temennilerde bulunduğu duaların edildiği saygın bir mekan olarak varlığını korumaktadır. Bu iki türbe, aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

2.1.5.1. Piri Baba Tekkesi ve Türbesi

Piri Baba Tekkesi Merzifon'un Nusratiye Mahallesi Muammmer Kavlak Sokak No: 18 adresinde bulunmaktadır. Amasya tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin tarafından kaleme alınan yazıda Piri Baba'nın 1464 yılında Merzifon bulunduğu ve bu yıl içerisinde ilçede bir zaviye yaptırdığı ve bu zaviyenin giderlerinin karşılanabilmesi için de bir vakıf tanzim ettirdiğini ifade edilmiştir. Ancak Piri Baba'nın Baba İlyas ayaklanması (1240) öncesi Merzifon'a gelerek tekkesini kurduğu rivayet edilmişse de bu rivayet belgelendirilememiştir (Hüsameddin, 1986).

Piri Baba Tekkesi XIX. yüzyıla ulaştığında beş asırlık bir geçmişe sahiptir. Tekkenin kuruluşundan itibaren bu beş yüzyıllık tarihi boyunca bölgede önemli bir inanç merkezi konumuna gelmiştir. Tekkenin 1515 yılına ait tapu tahrir defterinde “Zâviye-i Pîrî Bab der Merzifon” şeklinde kayıtlı olduğu bilinmektedir. Tekkenin Hurufat kayıtlarından anlaşıldığı üzere ilçede faaliyet gösteren bir Bektaşî tekkesi olduğu ve Hızır Baba ya da Piri Baba Zaviyesi adıyla anıldığı bilinmektedir. Kalenderi dervişi olan Piri Baba'nın ilçede kurmuş olduğu tekke zamanla bir Bektaşî tekkesine dönüşmüştür (Maden, 2010).

Evliya Çelebi, 1647 yılında büyük kubbelerle süslü tekkenin aşevi ve derviş hücreleriyle donatıldığını belirtmektedir. Evliya Çelebi XVI yüzyılda tekkede her gece yüzlerce insanın konakladığını, Piri Baba'nın iki yüzden fazla dervişinin bulunduğunu ifade etmiştir (Hasluck, 1928).

Evliya Çelebi'ye göre Piri Baba Horasan'dan Ahmet Yesevi'nin izniyle Anadolu'ya gelip Merzifon'un doğusunda kente bakan bir yamaç üzerinde tekkesini kurmuştu. XX. yüzyılın

başlarında Piri Baba Türbesini ziyaret eden Hasluck burası hakkında şu bilgileri vermektedir "Hacı Bektaş'ın yâranından olan Pîrî Baba Tekkesinin bölge açısından önemli bir merkez haline geldiği anlaşıyor ki bunda Kafkas (Kars havalisi) muhacirleri mühim bir rol oynadığı ifade edilmiştir (Maden, 2010).

Resim 42. Piri Baba Tekkesi ve Türbesi (1)

Piri Baba Tekkesi zaman içerisinde bir Bektaşî tekkesi konumuna gelmiş, Bektaşî dervişlerinin oturup kalktığı uğrak bir nokta olmuştur. Tekkenin kuruluşta bir Bektaşî bölgesinde kurulduğu düşünülmesine de 17.yüzyılda Bektaşî tarikatine bağlandığı bilinmektedir. Tekke diğer tekkelerden farklı bir faaliyet içerisinde bulunmamıştır. Tekkede Piri Baba döneminde ve kendisinden sonra gelen şeyhler döneminde dervişlerin toplandığı, çeşitli ritüellerin uygulandığı, zikir ve ayinlerin düzenlendiği bilinmektedir. Yine diğer tekkelerde olduğu gibi Piri Baba Tekkesinde de gelen gidene ikramlarda bulunulur, misafirler ağırlanır onların konaklama gibi ihtiyaçları karşılanmaya çalışılırdı (Erdoğan, 1996).

Tekke zamanla çevresinde Alevi-Bektaşî yerleşiminin ağırlıkta olduğu merkez bir konuma gelmiştir. Merzifon ve köyleri, Gümüşhacıköy, Suluova, hatta Havza ve köyleri Alevi-Bektaşî yerleşiminin yoğun olduğu yerlerdi (Maden, 2010).

Piri Baba tekkesi zamanla çevrede kutsal bir mekan hüviyeti kazanmış, mensupları tarafından belirli aralıklarla ziyaret edilen, Anadolu'nun kuzeyinde Alevi Bektaşî inancının en canlı merkezi konumuna gelmiştir (Erdoğan, 1996).

XVIII. Yüzyıl da Piri Baba tekkesinde meydana gelen görev değişiklikleri arşiv belgelerinden anlaşılacağı üzere bu tekkeye Bektaşîliğin merkezi konumunda olan Hacı Bektaşî Veli Tekkesinin postnişinin talebiyle atama yapıldığı ve 1707 ve 1712 yıllarında bu

usulde atamaların yapıldığı bilinmektedir. Bu yüzyıllarda şehrin yakınlarında olduğu bilinen tekke zamanla şehrin iç bölgelerinde kalmıştır (Maden, 2010).

Piri Baba Tekkesi ile alakalı 1766 yılına ait tutulan bir kayıta o dönem tekkenin zaviye darı olduğu anlaşılan Derviş Ali'nin dikkatsiz davranışları yüzünden tekkenin zarar gördüğü ve yine Derviş Ali'nin uygunsuz tavırları neticesinde görevinden azledildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Derviş Ali'nin yerine ise tekkeye Derviş Mehmet tayin edilmiş, görevinin ilk yıllarında tekkeyi onartmış tamir ettirmiş olan Derviş Mehmet hakkında da birtakım suçlamalar ortaya çıkınca 1768 yılında Hacı Bektaş tekkesinin şeyhi Şeyh Abdullatif'in iradesi ile Derviş Mehmet görevden uzaklaştırılmıştır. 1778 yılına kadar tekkede dervişlerin sürekli değişmiş bir düzen sağlanamamıştır. 1778 yılında suçsuz olduğu anlaşılan Derviş Mehmet tekrar tekkenin başına getirilmişse de oda 1781 yılında dervişlikle alakasız işlerle uğraştığı gerekçesi ile kesin olarak görevden alınmış yerine derviş Süleyman Dede getirilmiştir. Tekkeye atanan görevlilerin uzun yıllar bu görevlerde kalamadıkları ve bu yüzyılda tekkede uzun süreli bir düzen sağlanamadığı anlaşılmaktadır (Hasluck, 1928).

Resim 43. Piri Baba Tekkesi ve Türbesi (2)

19. yy'a kadar Piri Baba Tekkesinde sürekli görev değişiklikleri yaşanmış 1805 yılında Seyyid Mahmud Dede'nin kendisinden sonra varis bırakmadan ölmesi nedeniyle tekke bir süre zaviyedarsız kalmış 1813 yılında ise Bektaşî tarikatından Hızır Dede buraya zaviyedar olarak görevlendirilmiştir. 1826 yılına kadar tekkede sürekli zaviyedar sıkıntısı yaşanmış atanan zaviyedarların başka bir zaviyeye görevlendirilmesi ya da varis bırakmadan vefat etmeleri

tekkenin tekkede bir düzenin sağlanmasını zorlaştırmıştır. Bu şekilde çeşitli görev değişiklikleriyle 1826 yılına kadar sürmüş tekkede asıl değişim ve dönüşüm bu yılda meydana gelmiştir (Maden, 2010).

Bektaşî tekkelerinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile birlikte büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu tarihte Yeniçeri Ocağı ile bağı olan Bektaşilikte lağvedilmiş, Bektaşî tekkelerinin bazıları yıktırılmış bazıları kapatılmış bazıları da başka bir dini fonksiyonu olan medrese mektep veya camiye dönüştürülmüştür. Piri Baba Tekkesi ise merkez Hacı Bektaşî Veli tekkesi ile sıkı bir bağı olduğundan dolayı 1826 yılında eski fonksiyonuna ulaşamayacak şekilde yıktırılmış, sadece Piri Baba'ya ait olan türbe alanı bırakılmıştır (Erdoğan, 1996)

Piri Baba Tekkesi yıktırıldıktan sonra tekkenin mescit bölümü yeniden düzenlenerek camiye çevrilmiştir. Bu değişim sırasında Piri Baba Tekkesinin türbe kısmının yıkılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak türbeye Nakşî tarikatından Osman Efendi'nin "türbedar" olarak atanması Bektaşî şeyhi İbrahim Dede'nin buradan uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Bektaşî dervişleri İbrahim Dede'nin buradan uzaklaştırılması ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Tekke vakfının gelirlerinin tahsili de bu yeni şeyhin tasarrufuna bırakıldığı anlaşılmaktadır. (Doğanbaş, 1999).

1826 yılında yaşanan bu gelişmeler neticesinde Piri Baba tekkesinin faaliyetleri son bulmuş, burası sadece Piri Baba türbesinden ibaret kalmıştır. Ancak zamanla Bektaşî tekkelerinin yeniden canlanmaya başlamaları Piri Baba türbesinin de Bektaşîler için önemi artırmıştır. Bektaşîler kutsal saydıkları bu mekânı tekrar canlandırma eğiliminde olmuş ve bunu da büyük oranda başarmışlardır. XIX. Yüzyılın sonlarında Piri Baba türbesi küçük çaplı bir tekke faaliyeti gösteren hüviyet kazanmıştır. Bu dönemde tekke vakfının tarla, bahçe ve değirmen gibi bir miktar mal varlığının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Piri Baba tekkesi bir daha 1826 öncesi haline kavuşamamıştır. Günümüze ise Piri Baba tekkesinden Cami ve türbe ulaşmıştır. Osmanlı'nın son döneminde burada Piri Baba'nın soyundan Veli Dede bulunuyordu. Veli Dede'nin iki çocuğu 1917 Osmanlı-Rus savaşında şehit olmuşlardır. Ancak yine de Veli Dede'nin soyu bunlardan Hüseyin'in evlatlarıyla sürmüş ve günümüzde Hüseyin Piroğlu'na kadar gelmiştir (Piroğlu, 1992).

Günümüzde ise Merzifon'da alevi Bektaşî toplulukları tarafından önemli bir türbe olarak kabul gören Piri Baba Tekkesi insanlar tarafından ziyaret edilen saygı duyulan ziyaretler sırasında belirli ritüellerin uygulandığı önemli bir tarihi mekan olarak varlığını korumaktadır.

2.1.5.2. Kümbet Hatun Türbesi

Kümbet Hatun Türbesi ilçenin türbe ismiyle anılan mahallesinde Kümbet Hatun Bulvarında bulunmaktadır, Piri Baba'nın kızı olarak değerlendirmekte ve türbenin de Piri Baba'nın kızına ait olduğu bilinmektedir. Başka kaynaklarda ise tekkede yatan kişinin Kümbet Hatun Evliyası olarak anıldığı ve mezardaki şahsın Zeynep Hatun olduğu söylenmektedir (Bayram, 1991).

Türbenin yapılış tarihi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Türbe inşasının 14.yüzyıl sonu veya 15.yüzyılın başlarında olduğu düşünülmektedir (Erken, 1983).

Yirminci yüzyıl ortalarına kadar sağlam durumda olan türbe 1943 yılında ilçede meydana gelen depremde yıkılmış, günümüze sadece dört adet ayak kısmı ile sembolik bir lahit kaidesi ulaşmıştır (Bayram, 2001). Türbeden günümüze ulaşabilen ayaklara ait bölümler, birkaç sıra kesme taştan ibarettir ve dış yüzleri hariç, çimento harcı ile sıvanmış vaziyettedir. Sembolik lahit kaidesi, doğu-batı yönünde dikdörtgen prizmal gövdelidir ve esasen düzgün kesme taş örgüye sahip olmakla birlikte yan yüzlerinin tahrip olması üzerine tuğla malzeme ile örüldüğü görülür. Ayrıca kaidenin üzerinde vaktiyle yer aldığı bilinen mermer lahit, 2000'li yılların başında kaybolmuştur (Uygun 1938; Bayram 1991; Erken 1983). Türbenin doğu yanında 1915'te şehit edilen Trabzonlu Ömer Efendi'ye ait olduğu anlaşılan bir mezar daha mevcuttur. Resim 44. Kümbet Hatun Türbesi

Türbe, 2012 yılında Merzifon Belediyesi tarafından restore edilerek günümüzdeki halini

almıştır. Günümüzde özellikle Hızır gününden bir gün önce Merzifon halkının yoğun bir şekilde ziyaret ettiği iyi dilek ve temennilerde bulunduğu duaların edildiği saygın bir mekan olarak varlığını korumaktadır. Ayrıca evlilik yaşı gelmiş kız ve erkekler de bu türbeyi Hızır gününden bir gün önce ziyaret ederek hayırlı kısmet dileklerinde bulunurlar.

2.1.6. Çeşmeler

Merzifon’da yazılı kaynaklarda söz edilen, kitabeleri günümüzde okunan pek çok çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerin büyük bölümü hala özgün yapılarını korurken, bazıları ise zamanın şartları nedeniyle yıkılmıştır. Bu çeşmelerin kitabeleri yerlerinden alınıp, yeni yapılan çeşmelere konulmuştur. Aşağıda bu çeşmelere dair bilgiler verilmiştir (Piroğlu, 1992; Erken, 1983; Bayram, 2001).

- Gurrab Çeşmesi, 1825 yılında Hacı Veli tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin ilçenin “Kocabağlar Yolu” mevkisinde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Gurrab, karga anlamına gelmektedir (Akbulut, 2017).
- Hacı Hasan Çeşmesi, 1728 yılında Bıçakçioğlu Hacı Hasan tarafından yaptırılmış bir çeşmedir. Hacı Hasan Mahallesi’nde Erikçi sokakta yer almaktadır.
- Ali Bey Çeşmesi, 1755 yılında Kara Mustafa Paşa’nın damadı Hüseyin Paşa Oğlu Ali Bey tarafından yaptırılmıştır. Ali Bey Çeşmesi, Harmanlar Mahallesi’ndedir.
- Erikçi Çeşmesi, 1760 yılında Habip Oğlu Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Şaban Efendi evinin köşesinde bulunmaktadır. Çeşmenin bulunduğu mahalle ve sokak bilgisine ulaşılamamıştır.
- Hacı Mustafa Çeşmesi, 1773 yılında Hacı Mustafa tarafından inşa ettirilmiştir. Ardından Hacı Ahmet Hurşit Ağa tarafından tamir ettirilen çeşme, Harmanlar mahallesi, Kıyılık sokaktadır.
- Tombuş Çeşmesi, 1775 yılında Tombuş Zade Hacı Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. Tavşan Mahallesi’nde Muslu sokakta bulunmaktadır.
- Badilik Çeşme, 1683 yılında Kara Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Harmanlar Mahallesi’nde Kıyılık sokakta bulunmakta olan çeşme, günümüze ulaşamamıştır.
- Salih Bey Çeşmesi, 1681 yılında Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Sümer Garajı’nın arkasında bulunmaktadır. Sümer Garajı günümüzde çarşı merkezinde bulunan Korkmaz Otel ile Akbank arasındaki mevkii olarak ifade edilir.
- Tokmak Pınarı, 1500 yılında Sultan Bayazıt Han döneminde Hoca Süleyman Bin Hoca Ahmet tarafından günümüz Harmanlar Mahallesi Muammer Ok Sokakta bulunan

Tokmak Pınarı günümüzde halen kullanılmaktadır.

- Laleli Çeşme, 1613 yılında Ali Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Çeşme ilçenin Naccar Mahallesi Köprübaşı Sokağında Aşık Sabri evinin köşesinde bulunmaktadır. İki renkli taştan sivri kemerli bir niş içinde, biçimlenen çeşme, bugün akamaz durumdadır. Bugün yerinde olmayan iki lüle arasında lale motifi bulunmaktadır ki çeşmenin adının da bu süslemesinden dolayı Laleli çeşme adını aldığı tahmin edilmektedir (Kültürportali, 2023).
- Horoz Pınarı, 1486 yılında Sultan Bayazıt Yar Ahmet bin Hacı Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Bozacı Mahallesi'nde eski Tekel binasının yakınlarında inşa edilen çeşmenin günümüze ulaşamadığı ancak kitabesinin sökülerek Belediyenin Gazhanesine götürüldüğü tespit edilmiştir.
- Bozacı Çeşmesi, Bozacı Cami karşısında bulunmakta olup, 1452 yılında Hoca Bedreddin tarafından yaptırılmıştır. Harmanlar mahallesinde bulunan çeşmenin kalıntıları bulunmakla birlikte çeşme hizmet verememektedir. İki satırlık kitabesi bulunan çeşmenin aynalık kısmı eski bir Hristiyan mezar taşından yaptırılmıştır (Köksüz, t.y.).
- II. Murat Çeşmesi, Eski Bağdat yolu üzerinde Sultan II. Murat tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde bu çeşmenin izlerine kendisine veya kalıntılara rastlanmamıştır (Piroğlu, 1992; Erken, 1983; Bayram, 2001; Köksüz, t.y.).

2.1.7. Okullar

Her türlü eğitim ve öğretimin toplu olarak yapıldığı mektepler olarak ifade edilen okullar devletlerin sosyal siyasal ve ekonomik açıdan gelişimini sağlayacak devletin devamlılığı konusunda önem arz eden ve devletlerin yetişmiş insan gücünü temin eden önemli kurumlar olarak kabul edilmektedir. Osmanlı devletinin eğitim anlayışı ve eğitimden beklediği ise itaatkâr, hoşgörü sahibi, sorumluluklarının farkında olan, çevresine ve başkalarına saygılı, devletine yararlı kişiler yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine temel düşüncesini veren ve eğitim-öğretim sisteminin temel kurumları medreselerdir. Osmanlı Devleti'nde ilk medrese 1331 yılında Orhan Bey zamanında İznik'te açılmıştır. Buraya atanan ve medresenin ilk müderrisi Davud-ı Kayseri'dir. Daha sonra, özellikle Bursa, Edirne ve İstanbul gibi başta büyük şehirlerde olmak üzere hemen hemen her şehirde medreseler açılmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman Dönemlerinde medrese eğitim ve öğretimi en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Merzifon kazasında da Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşmış varlığı korunmuş bölgenin en önemli eğitim kurumlarından

olan medreselerden Çelebi Sultan Mehmet Medresesi ve ilkokul seviyesinde bir okul olan Kara Mustafa Paşa İlkokulu bulunmaktadır (Koyuncu ve Kılıç 2019).

2.1.7.1.Kara Mustafa Paşa İlkokulu

Kara Mustafa Paşa İlkokulu günümüz adresi ile ilçenin Sofular Mahallesi Cumhuriyet Caddesi No: 163 de inşa edilmiştir. İnşa edildiği arazi, 1913 yılında Sivas Valisi Muammer Paşa zamanında halkın yardımlarıyla alınmış ve temeli Kız Okulu yapılmak üzere atılmıştır. Fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik sebepler ve okul inşasında çalışanların askere alınmasından dolayı inşaatı bir müddet ara verilmek zorunda kalmıştır. (Merzifon Belediyesi, 2019).

1919 yılında ise Merzifon İngilizler tarafından işgal edilmiş bu işgal döneminde okul binası İngiliz askerlerinin ikametgahı olarak kullanılmıştır. Ayrıca okulun zemin kısmında bulunan mahzeni işgalciler tarafından cephanelik olarak kullanılmıştır. İşgalden sonra ise 1925 yılında Kız (Ünsal) Mektebi olarak faaliyete geçmiş olup 1930 yılında kız-erkek karışık ilkokul olarak hizmete devam etmiştir. Okul binası uzun yıllar boyunca Kara Mustafa Paşa İlkokulu adıyla eğitim öğretime devam etmiş, 2007 yılında ise Merzifon Belediyesi tarafından restore edilerek Hizmet Binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise Merzifon Belediye Hizmet Binası olarak varlığını sürdürmektedir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 45. Kara Mustafa Paşa İlkokulu

2.1.7.2.Çelebi Sultan Mehmet Medresesi

Merzifon Çelebi Mehmet Medresesi günümüz adresi ile Camicedit Mahallesi Cumhuriyet Caddesi No:126 da bulunmaktadır. Kitabesine göre 1414-1415’de Yıldırım Bayezid oğlu Çelebi Mehmet emri ile Mehmet Mişmiş oğlu Ebubekir’e yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1418-1419’da Emin Onur oğlu Ali Bey tarafından tamir ettirilmiş olan medrese Anadolu'nun en eski ve ünlü beş medresesinden birisidir. Bu medresenin ilk müderrisinin, kadı askerlerden ve Seyyid Şerif Cürcâni’nin öğrencilerinden Feridüddin Mehmet Çelebi olduğu tespit edilmiştir.

Bu binayı mimari tarihi bakımından ilk inceleyen Prof. Dr. Albert Gabriel olmuştur. Gabriel 1930 da Merzifon'dan geçtiğinde, yapının askeri depo olarak kullanıldığını ve bir yüzbaşının müsaadesiyle ancak acele bir kroki yapabildiğini söylediği halde, eksiği ve yanlışı son derece az bir planı bize sunmakta, kitabesini de vermektedir. (Merzifon Belediyesi, 2015).

Medresenin yüksek kapı eyvanı iki katlıdır. Ön duvardan çıkıntı teşkil etmektedir. Bu vaziyet kapıya bir kale burcu manzarası vermektedir. Medresenin giriş kapısının üzerine sonradan yapılan Saat Kulesi bu intibayı daha da kuvvetlendirmektedir. Kapının bu görünümü, yan cephelerin molozla yapılmış olan yüz kısmını izole etmektedir. Avlusunun çevresi ise kesme taşlarla işlenmiştir (Merzifon Belediyesi, 2015).

Resim 46. Çelebi Sultan Mehmet Medresesi

Medresenin giriş kapısının orijinali Ankara Etnografya Müzesine götürülmüş, kapının orijinal haline benzetilen bir kopyası Merzifon Belediyesi tarafından yaptırılarak takılmıştır.

Medrese 20 oda ve iki kapılı olarak inşa edilmiştir. Orta kısmı, çevresi açık olan bir dershaneden ibarettir. Dershane ve eyvanlar, kapı ile beraber cephelerden 3 metre kadar çıkıntılıdır. Bu, ileriye doğru taşan gövdeler ve üstlerindeki kubbeler binaya tam bir mihver mimarisi hüviyeti vermek de ve ana motifleri teşkil etmektedir (Merzifon Belediyesi, 2019).

Kapıya, sonradan yapılan basamaklarla çıkılmaktadır. Medrese dört köşe bir eyvana sahip olup tabanı düzdür. Eyvanın yan duvarlarında sivri kemerli geniş hücreler (odalar) bulunmaktadır. Eyvanın üst kubbesi altında düz döşemeli bir ikinci kat vardır. Bunun altındaki tavan, sekiz köşe bir merkezi büyük yıldız şeklinde oluşturulmuştur (Merzifon Belediyesi, 2015).

Çelebi Sultan Mehmet Medresesi günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunmaktadır. Medresenin günümüzde kullanımı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Dini eğitim veren bir kuruluşa tahsis edilmiştir.

2.2. Gayrimüslim Eserler

Bu başlıkta 5500 yıllık tarihi olan ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Merzifon'da bulunan gayrimüslim eserler hakkında bilgi verilmiştir.

2.2.1. Kiliseler

Kilise, Hristiyanlıkta ibadet etmek ve bazı diğer dini vazifeleri yerine getirmek için tahsis edilmiş halka açık bina, tapınak yeri ve Hristiyanlık dininin öğretildiği ve din işlerinin yönetildiği mekanlar olarak bilinmektedir (TDK, 2022).

Merzifon kazası Osmanlı döneminde özellikle Rum ve Ermeni topluluklarının yaşadığı kendilerine ait mahallelerinin bulunduğu gayrimüslim topluluklar için de önemli bir merkezdi. Bu nedenle Merzifon ilçesinde gayrimüslim topluluklara ait ibadet merkezi olarak kullanılan kiliseler inşa edilmiştir. Aşağıda bugün hala yapı olarak varlığını koruyan kiliseler hakkında bilgi verilmiştir.

2.2.1.1. St. Barbara (Aya Dardara) Kilisesi

İlçenin Eski Cami Mahallesi, Yıldız Sokak No:3 de bulunan Rum Kilisesi, Aya Dardara veya St. Barbara diye adlandırılmaktadır. Halk arasında bina, Yumurcak Sineması, Kısmet Sineması veya Kısmet Düğün Salonu olarak bilinmektedir. Uzun yıllar Rum Cemaatine hizmet

eden kilise, 1904 yılındaki büyük yangında yok olunca yeniden inşa edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Mübadele dönemine kadar kilise olarak kullanılan yapının, sonradan çan kulesinin yıkılmıştır. Bir dönem Kısmet Sineması olarak ilçeye hizmet veren Aya Dardara kilisesi sinemaların önemini yitirdiği dönemlerde düğün salonu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kısmet Düğün Salonu adıyla uzun yıllar ilçeye hizmet veren Dardara Kilisesi günümüzde Merzifon Belediyesine ait Prof. Dr. Türkan Saylan Kültür, Sanat ve Bilim Merkezi olarak kullanılmaktadır (Yetkin, 1999).

Resim 47. St. Barbara Kilisesi

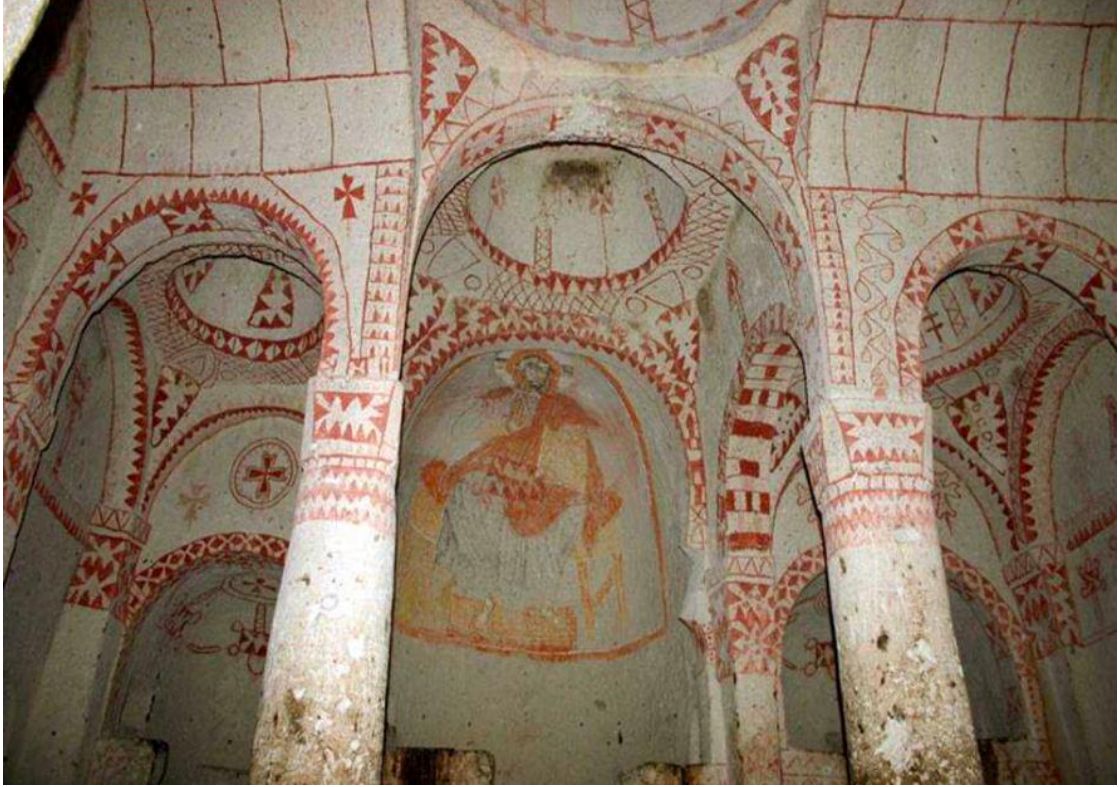
2.2.1.2. Protestan Kilisesi

İlçenin Hoca Süleyman Mahallesi Dr. Hamdi Bey sokağında yer alan Protestan kilisesinin yapılması için 1853 yılında Protestan Amerikalı misyonerler fikri çalışmalara başlamıştır. Uzun yıllar boyunca Merzifon'da yeni bir kilisenin açılabilmesi için alt yapı oluşturan misyonerler 8 Eylül 1913 tarihinde, Merzifon'da var olan diğer kilisesin, ilçede nüfusu artan Hristiyan cemaate yetmediği gerekçesi Protestan Kilisesinin temellerini atmışlardır. 3 kapı ve 42 pencereden oluşan kilise binasının yapımı tamamlanmış ancak 1915 yılında Ermeni Tehcir Kanununun çıkarılması sebebiyle Protestanlar kilisede hemen hemen hiç ibadet yapamamışlardır (Erer, 1980).

Resim 48. Protestan Kilisesi (1)

Resim 49. Protestan Kilisesi (2)

Merzifon'daki iki Protestan kilisesinden biri olan ve yıllarca Doğan Sineması olarak kullanılan bu yapı çıkan bir yangında harap olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığından

sağlanan ödenekle özel idare tarafından 10.04.2008 yılında restorasyonu için ihaleye verilen yapının restorasyon süreci 2012 yılında tamamlanarak dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay tarafından açılışı gerçekleştirilmiştir (<https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=985>). Günümüzde Merzifon Belediyesinin kullanımında Akif Gülle Kültür Merkezi olarak ilçede gerçekleştirilen toplantı, seminer, tiyatro, çalıştay vb. gibi etkinliklerin yapılması gibi organizasyonlarda kullanılmaktadır (Merzifon Belediyesi, 2015).

2.2.2. Okullar

Gayrimüslim okulları, misyonerler tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir. Okullarla ilgili bilgiler, Amerikan misyonerlerinin Merzifon'daki faaliyetlerini anlattıkları eserlere dayandırılmaktadır. Misyonerlerden Samuel Colcord Bartlett'in vermiş olduğu bilgilerden, Amerikan Board'ın Anadolu'daki görev alanları, bu alanda yürütülen çalışmalar, okul ve kilise faaliyetleriyle ilgili Amerikan misyonerlerinin bölgede etkin bir şekilde çalıştıkları anlaşılmaktadır (Barlett, 1878). Misyonerler görev alanlarındaki şehirlerin tarihleri hakkında geniş bilgilere sahip olmakla birlikte faaliyet alanındaki insanları yakından tanıma fırsatı bularak toplumun etnik yapısına göre hareket etmişlerdir. Misyonerler faaliyet alanlarındaki Müslümanlarla yakından ilgilenmiş, İslam inancı ve Kur'an-ı Kerim ile ilgili paylaşımlarda bulunmuşlardır. Merzifon Anadolu Koleji'nde 27 yıl görev yapan misyoner George E. White'in cami ibadetini etkileyici bulması, Fatiha suresini inceleyerek kendi vaazlarında kullanması ve zaman zaman imamlarla dini sohbetlerde bulunması, misyonerlerle Müslüman kesim arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından kayda değerdir (White, 1995).

Merzifon'da gayrimüslim toplum tarafından kurulan okullar olarak, bu başlıkta; Merzifon Ruhban Okulu, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu, King Sağırlar Okulu, Harbinger Yüksek Okulu ve Merzifon Anadolu Koleji üzerine bilgiler ortaya konulmuştur.

2.2.2.1. Merzifon Ruhban Okulu

Merzifon Ruhban Okulunun kurulma düşüncesi, Amerikan Board tarafından İstanbul'da planlanmıştır. Günümüzdeki adresi ile Sofular Mahallesi, Kolordu Sokakta inşa edildiği bilinen yapı, günümüze ulaşmamıştır. Merzifon İstasyonu'nda görevli misyonerlerin çabası ile kurulan Merzifon Ruhban Okulu, biri evli, toplam beş öğrenciden oluşturulan bir hazırlık sınıfı ile 1864 yılında kurulmuş ve eğitime başlamıştır. Bu okulda İlmihal, Gramer, Modern Ermenice, Coğrafya ve Aritmetik gibi derslerde başarılı olan beş öğrenci, aldıkları eğitim ile

bir üst sınıfa geçmiş ve bir yıl sonra da Merzifon Ruhban Okulu'nun ilk sınıfını teşkil etmişlerdir (Koçaş, 1967).

Okul, düzenli olarak ilk eğitimine 5 Nisan 1865 yılında başlamıştır. Batı Türkiye Misyonu tarafından çok önemsenen ve misyonun “karanlıktaki gözü” olarak tanımlanan Merzifon Ruhban Okulu'nun Merzifon'da vereceği eğitimin amaçları; bilimsel ve dini alanlarda ihtiyaç duyulan eleman ihtiyacını karşılamak olarak belirlenmiştir. Böylelikle kendi kuralları ve idaresi ile Merzifon Ruhban Okulu, sonraki yıllarda kurulacak olan Anadolu Koleji'nin bilimsel hazırlık ve akli disiplini sağlayan bir kurum olmuştur (Kocabaşoğlu, 1989).

2.2.2.2. Merzifon Yatılı Kızlar Okulu

Merzifon Ruhban Okulu'nda olduğu gibi, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'nun kurulmasının düşünsel temelleri Amerikan Board tarafından İstanbul'da atılmış, çalışmalar başlatılmıştır. Okulla ilgili ilk bilgiler; 1832 yılında Mr. Goodell ve eşinin kendi evlerinde Rum kızlarına okuma yazma öğretmek için başlattıkları faaliyetler ile sınırlıdır. Kızların, okuma-yazma öğrendikleri takdirde genç erkeklerle mektuplaşmaya başlayacakları şeklindeki olumsuz algılar nedeniyle, okul konumunda görülen bu yerdeki eğitime dört ay sonra son verilmiştir. Ardından, 1845 yılında, kızları eğitime yolundaki çalışmalar tekrar gündeme getirilmiş, bu kez kadınlar için faaliyetler hem dini hem de eğitim alanında başlatılmıştır. Kadınlar arasında Protestanlık mezhebinin yaygınlaştırılması için misyonerler, sadece kadınlara özgü olmak üzere Pera'da ibadet toplantıları başlatmışlardır (Alan, 2008)

Söz konusu okul, ilerleyen yıllarda İstanbul'da Hasköy'e taşınmış, Ermeni kızları için de yatılı bir bölüm oluşturulmuştur. Okul, 1865 yılında Merzifon'a taşınarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür (Koçaş, 1967).

Okul, Merzifon'da Merzifon Yatılı Kızlar Okulu adı ile faaliyete başladıktan sonra, Anadolu'da kızların eğitimi alanında meydana gelen gelişmelerde önemli bir yere sahip olmuştur. Bunda Amerikan Board misyonerlerinin kadınlar arasında yürütülen misyonerlik çalışmalarının ilerletilmesi amacıyla uygulamaya koyduğu kararların etkisi büyük olmuştur (Kurat, 1959).

Merzifon Yatılı Kızlar Okulu ile iltisaklı şekilde 1868'de Boston'da Kadın Misyon Cemiyeti kurulmuş ve Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'nun ve öğretmenlerinin giderleri ve ücretleri bu kuruluş tarafından karşılanmıştır (Okan, 1971).

Merzifon Yatılı Kızlar Okulu olarak bilinen yapı, onarım ihtiyacı nedeniyle 2016 yılında

ilçenin kaymakamı Dr. Ozan BALCI tarafından restorasyonu için ihaleye verilmiştir. Eserin günümüzde restorasyon süreci devam etmektedir. Restorasyon sonunda müze, çocuk kütüphanesi ve okul öncesi kütüphanesi olarak ilçeye hizmet vermesi planlanmaktadır (Merzifon Kaymakamlığı, 2017).

2.2.2.3. Martha King Memorial Sağırılar Okulu

I. Dünya savaşı sona ermesi ile faaliyetleri duran ve günümüze ulaşamayan King Sağırılar Okulu, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'na bağlı olarak faaliyete girmiştir. Merzifon'da yaşayan Annitza isimli bir Rum kadının Theodorus adlı doğuştan sağır olan oğlu ile ilgili yaşadığı zorlukları misyonerlere anlatması ile ortaya çıkan bir fikrin devamında King Sağırılar Okulu 1910'da faaliyete geçmiştir. (Tosun, 2002). King Sağırılar Okulu Yatılı Kızlar Okuluna bağlı olarak eğitim faaliyetinde bulunmuştur. Söz konusu okulla ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır (Tosun, 2002).

2.2.2.4. Harbinger Yüksek Okulu

1880'li yılların başında Merzifon'da görevli misyonerler arasında, Merzifon Ruhban Okulu'nun dini ve bilimsel derslerinin birbirinden ayrılması gerektiği kanaati oluşmaya başlamıştır. Misyonerleri bu fikre iten nedenler ise, okulda yürütülen eğitim çalışmalarından alınan sonuçların oldukça başarılı olması ve ilerleyen yıllarda bu başarıların daha verimli biçimde devam ettirilebilmesini sağlama isteği olmuştur. Bu devamlılığın sağlanabilmesi için de Ruhban Okulu'nun ilk iki yılının, bilimsel bir bölüm olarak liberal meslek disiplinlerine ayrılması fikri ortaya çıkmış, Merzifon'daki misyonerler bu konu üzerinde durmuştur. Bunun üzerine ise 1880 yılında Merkezi Ermeni Protestan Kiliseler Birliği, Merzifon'da bir kolejin açılmasıyla ilgili Amerikan Board'un Yüksek Komitesi'ne bir dilekçe sunmuştur. Bu dilekçe ise Batı Türkiye Misyonu'nun 1881 yılında düzenlenen toplantısında görüşülerek, talebin kabulüne karar verilmiştir. Bu toplantının hemen ardından Merzifon ve civardaki Hristiyan halk, misyonerler ile iletişime geçmiş, bunun sonucunda da beş kişilik bir komite oluşturulup Merzifon'da bir yüksek okul açma girişimleri başlatılmıştır (Alan, 2008)

Yüksek okul girişimleri ile birlikte çalışmalar hız kazanmış, ilerleyen yıllarda ise Merzifon Anadolu Koleji'nin bilimsel bölümünü teşkil edecek olan ve Ruhban Okulu'nun ilk iki yılının ayrılması ile Harbinger Yüksek Okulu 1883 yılının eylül ayında dört öğrenciyle eğitime başlamıştır (Kurat, 1959).

Harbinger Yüksek Okulu'nun eğitim faaliyetlerine Merzifon Ruhban Okulu bünyesinde

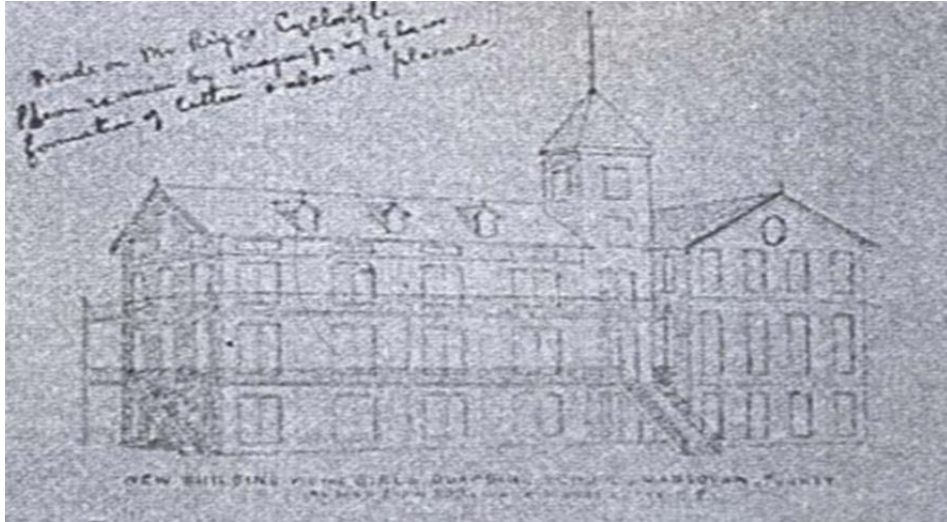
başladığı, daha sonra bu okuldan ayrılarak kurulduğu anlaşılmaktadır (Alan 2008). Harbinger Yüksek Okulu ilçenin Sofular Mahallesi, Kolordu Sokakta inşa edilmiş fakat yapı günümüze ulaşmamıştır (Maksudyan, 2013).

2.2.2.5. Merzifon Anadolu Koleji

Merzifon Anadolu Koleji olarak bilinen yapı, bugün ilçenin Sofular Mahallesi Kolordu Sokağında varlığını sürdürmektedir. Amerikan Board'ın Türkiye'deki faaliyetleri kapsamında en önemli eğitim kurumlarından biri Merzifon Anadolu Koleji'dir. Anadolu Koleji 1864 yılında inşa edilmiş 1899 yılında ise kolejin ruhsatı verilmiştir (Alan, 2015). Anadolu Koleji İstanbul'da bulunan Bebek İlahiyat Okulu'nun Merzifon'a taşınması ile meydana gelmiş, Board'un eğitim çalışmaları arasında önemli bir yere sahip olmuştur (Gül, 2012). Merzifon Anadolu Kolejinde sadece Merzifon ve çevresi için eğitim faaliyeti yürütülmemiş, Yunanistan, Arnavutluk, Mısır ve Rusya'dan gelen çocuklara da eğitim verilmiştir (Alan, 2008).

Amerikan Board Cemiyeti, ABD vatandaşlarından yıllık olarak topladığı 200 bin ABD dolarını Osmanlı'da yürütülen faaliyetler kapsamında eğitim kurumlarını desteklemek adına bölgeye göndermiştir. Çalışmaların başladığı ilk dönemlerde gönderilen paralar, Amerikan Board ve ona bağlı misyonerlerin dini eğitim çalışmaları üzerinde harcanmış, sonraki yıllarda ise laik eğitime gösterilen ilgi ve çabaların artması ile Amerikan vatandaşlarından gelen paralar büyük oranda buraya harcanmaya başlanmıştır (Okan, 1971).

Resim 50. Merzifon Anadolu Koleji Plan Çizimi

Laik eğitim çalışmalarına harcanan paraların artırılması ile Anadolu'da üç farklı Amerikan Koleji kurulmuştur. Bunlardan biri de Merzifon Anadolu Koleji'dir. Bu doğrultuda 8 Eylül 1886'da Anadolu Koleji, tüzel kişiliği, kampüsü, binası ve hatta kütüphanesi dahi olmadan eğitim faaliyetlerine hızla başlamıştır. Okulun öğrencilerini Harbinger Yüksek

Okulu'ndan mezun olan dokuz öğrenci, Yozgat, Tokat, Sivas, Kayseri ve Merzifon istasyonundaki diğer yüksek okullardan gelenler oluşturmuştur (Maksudyan, 2013)..

1870'li yılların başında, Merzifon Amerikan Misyonu bölgede oldukça umut vaat eder bir hale gelmiştir. Merzifon Amerikan Koleji'nin kurulmasında önemli rol oynayan isimlerden biri olan Charles Chapin Tracy, okuldaki görevine 1873 yılında başlamış ve önemli derslerin birçoğunu özellikle kendisi vermiştir. Okul, başlangıçta teoloji eğitimi vermek üzere vermek üzere kurulmuştur. İlk yıllarında okulun 26 öğrencisi varken 1880 yılına gelindiğinde okulun teoloji eğitiminde ulaştığı başarı oldukça dikkat çekmiş ve bu sayede eğitimin ilk iki yılının (hazırlık yılı olarak ifade edilmektedir.) fen-edebiyat gibi akademik konulara ayrılması planlanmıştır. Genel eğitime artan taleple birlikte din adamlığına yönelmek istemeyen birçok genç sırf bu hazırlık bölümü için okula kaydolmuşlardır. Okulun hazırlık bölümü 1881'de dört yıllık eğitim vermek üzere Merzifon Lisesi'ne (Marsovan High School) dönüştürülmüş ve İlahiyat Okulu'ndan ayrılmıştır. Lisenin eğitim programı yeniden düzenlenerek genişletilmiş ve 8 Eylül 1886'da Merzifon Anadolu Koleji adıyla kurulmuştur. Okulun binası, kampüsü, bütçesi, kütüphanesi henüz inşa edilmemişken Anadolu Kolejinin kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır (Maksudyan, 2013).

Resim 51. Merzifon Anadolu Koleji

Merzifon Anadolu Koleji başlangıçta Protestanlara yönelik tasarlanmış, 19. yüzyıl süresince yüksek öğrenime atfedilen önemin artması nedeniyle, farklı dinlerden öğrenciler de

okula alınmıştır. Kolej'in Merzifon'daki 30 yıldan fazla süren eğitim hayatı boyunca Ermeni ve Rum öğrencileri çoğunlukta olmuştur. Osmanlı coğrafyasında başlayan misyonerlik faaliyetleri, zamanla misyonerlerin bağlı bulundukları ülkenin siyasi, sosyal, kültürel, ticari ve ekonomik çıkarlarına hizmet eden bir örgütlenmeye dönüşmüştür. Misyoner örgütlerin her birinin hizmet alanı, hizmet yılı ve sahip oldukları güç birbirinden farklı olmuştur. Ancak hepsinin çalışmalarının ortak yanı, Osmanlı Devleti'nde kendi ülkelerinin çıkarlarını korumaya adanmış olmaları, yalnız Hristiyanlığı yaymak değil, siyasi hakimiyet ve kültür emperyalizminin başarıya ulaşmasına yardımcı olmak için dini, eğitim, sağlık,...vb. alanlarda faaliyet gösteren kurumları kullanmışlardır. (Kılınç ve Orbay 2018).

Amerikan Board misyonerlerinin 1851 yılında başlattıkları ve 1886 yılında Anadolu Koleji'nin kurulmasıyla en verimli dönemine giren Merzifon macerasına, Türk halkı aleyhinde bulundukları faaliyetlerinin açık bir şekilde ortaya çıkmasından sonra 1921 yılında Ankara hükümeti tarafından son verilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'ndan, Amasya mutasarrıflığına verilen emir üzerine Merzifon Anadolu Koleji 14 Mart 1921 tarihinde kapatılmıştır (Alan, 2008).

Resim 52. Merzifon Anadolu Koleji Kütüphane ve Müze Binası

Amerikan Kolejinden günümüze ulaşan binalarından kütüphane ve müze olarak kullanılan kısmı 1999 tarihinde 19 Mayıs Üniversitesi'nin kullanımına verilmiş olup, bu binalarda üniversiteye bağlı Merzifon Meslek Yüksekokul açılmıştır. Ardından 2006 yılında Amasya Üniversitesinin kurulması ile bina, Amasya Üniversitesi'ne devredilmiştir. Söz konusu bina günümüzde Merzifon Meslek Yüksekokulunun İdari işlerinin yürütüldüğü İdari Bina olarak faaliyettedir.

Resim 53. Merzifon Anadolu Koleji Eğitim Binası

SONUÇ

Tez çalışmamızda, Amasya Vilayetine bağlı Merzifon ilçesinde bulunan Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal eden Müslim ve gayrimüslim eserleri ile bu eserlerin günümüzdeki işlevleri ortaya konulmuştur. Yaptığımız araştırmada, Merzifon ilçesinde Anadolu Selçukluları zamanında yapılan birkaç eserle beraber ağırlıklı olarak Osmanlı döneminde inşa edilmiş ve günümüze kadar varlığını korumuş farklı işleve sahip eserler tespit edilmiştir. Bu eserler içinde Müslümanlara ait olanların dışında gayrimüslim halka ait olan eserlere de rastlanmıştır. Geçmişten günümüze uzanan zaman diliminde kentte daha ziyade Ermeni ağırlıklı gayrimüslim halkın yaşadığı bilinmektedir. İlçede, geleneksel doku içinde kentte azınlıklar için kurulan yerleşim alanlarının oluşturulduğu gözlenmiştir. Bu alanlar içerisinde inşa edilen gayrimüslimlere ait yapılarda özellikle balkon ve çatı kısımlarının farklı yapıda olması dikkat çekmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda Merzifon'da Cumhuriyet dönemine intikal eden tarihi eserler Müslümanlara ve gayrimüslimlere ait eserler olmak üzere ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Merzifon kazasında inşa edilmiş Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal eden Müslümanlara ait eserler camiler, hamamlar, ticaret mekânları, okullar, konaklar, türbeler ve çeşmeler olarak tespit edilmiştir.

Çalışmamızda camiler konusu içerisinde ilçede tarihsel önemi olan, Abide Hatun Cami, Eyüp Çelebi Cami, Büyük Hacı Hasan Cami, Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami, Hanife Hatun Cami, Kara Mustafa Paşa Cami, Taceddin İbrahim Paşa Cami, Ulu Cami, Bozacı Cami, Alaca Minare Cami, Dönertaş Cami, II. Murat Cami, Dobak Cami ve Denizli Cami hakkında yapılaş yeri, tarihi, kim tarafından yaptırıldığı ve bugünkü durumuna ilişkin bilgi verilmiştir. Merzifon'un en önemli tarihi yapı gruplarından bir diğeri ise hamamlardır. Bunlar; Tuz Pazarı Hamamı, Çifte Hamam, Paşa Hamamı ve Maarif Hamamlarıdır. Bu eserlerin onarım görerek bugün varlıklarını korudukları ve işlevlerini sürdürdükleri görülmüştür. Bunların dışında ilçede ticaret mekânları olarak; Taşhan, Bedesten ve Tuz Pazarı adları ile anılan yapılar tespit edilerek, yerinde görülmüş, haklarında bilgi verilmiştir. Ticaret mekânlarının da günümüzde farklı amaçlara yönelik faaliyetlere ev sahipliği yaparak ve varlıklarının korunduğu tespit edilmiştir. Geçmişten günümüze intikal ettiğini belirlediğimiz ilçedeki diğer yapılardan Tekke ve Türbelerin yanında Basmacı Konağı ve Ulukuşlar Konağı ile tarihi öneme sahip çeşme ve okulların da tespitleri yapılarak tarihçesi ve günümüzdeki durumları hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu eserlerden çeşmeler dışındaki eserlerin onarımlar görerek günümüzde aktif yapılar

olarak varlıklarını sürdürmekte oldukları, yapılış amaçlarına uygun hizmet verdikleri görülmüştür. Çeşmelerin ise bazılarının yeri ve yapı bütünlüğünün kaybolduğu, bazılarının ise onarım görerek işlevini sürdürdüğü yerinde görülmüştür. Tarihi konakların ise restorasyonu yapılarak toplumsal hayata kazandırılmış ve sosyal hayatın bir parçası haline getirmiştir. Ayrıca bu yapıların turizme kazandırılması için yerel yönetim merkezli çalışmalar yürütülmekte ve bu yapıları, şehrin simgesi haline getirecek çabalar sürdürülmektedir.

Merzifon ilçesinde Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikal etmiş gayrimüslim eserler; St. Barbara Kilisesi, Protestan Kilisesi ile Merzifon Ruhban Okulu, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu, King Sağırılar Okulu, Harbinger Yüksek Okulu ve Merzifon Anadolu Koleji olarak tespit edilmişlerdir. Bu eserler hakkında da kuruluş süreci ve günümüzdeki yapısal konumları hakkında bilgiler verilmiştir. Doğal olarak bu yapıların günümüzde, kuruluş amacına uygun faaliyetleri söz konusu değildir. Ancak ayakta kalan binaların onarımdan geçirilerek farklı amaçlarla kullanıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, Merzifon ilçesinde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne intikal eden ve günümüzde varlığı korunan tarihi eserler incelendiğinde, Müslümanlara ait eserler yapılış amaçlarına uygun olarak günümüzde işlevselliklerini ve fonksiyonlarını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Bu eserlerin yapılış dönemindeki amaç ve fonksiyonlarının koruması, toplumsal ihtiyaçlarımızın ve gereksinimlerimizin geçmişimizle bağlarını koparmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra ilçede gayrimüslimler tarafından inşa edilmiş olan ve günümüze ulaşan tarihi yapılardan okul binalarının bazı bölümleri, Milli Eğitim Müdürlüğüne devredilmiş olduğu ve Fen Lisesi'ne tahsis edildiği belirlenmiştir. Kilise binaları ise günümüzde Merzifon Belediyesinin kullanımında olup, yapı bakımları yapılarak farklı amaç ve fonksiyonlarla varlıklarını sürdürmektedir.

Merzifon ilçesinde geçmişten günümüze ulaşan tarihi miraslarımız olan bu yapılar, Cumhuriyet döneminden itibaren dönem dönem kaderlerine terkedilmiş, göz ardı edilmişler de günümüzde birçoğu restore edilmiş, onarılmış varlığı korunarak yaşatılmaya çalışılmıştır. Günümüzde, bir bölgenin tarihi mirası olan eserlerin korunması öncelikli olarak yerel yönetimler ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından sağlanmaktadır. Merzifon ilçesinde bulunan bu tarihi yapıların birçoğu zaman içinde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Bir medeniyetin yaşaması, o medeniyete ait kültürel varlıkların, gelenek ve göreneklerin, örf ve adetlerin yaşatılmasıyla mümkündür. Bu bakımdan tarihi eserlerimizin yaşatılmasının, korunmasının ve gelecek kuşaklara aktarılmasının, milletin varlığını devam ettirme açısından

önemli olduğunu bilmemiz gerekiyor. Bizler devraldığımız bu tarihi mirasın sonsuza kadar yaşamasını sağlamak için, onu korumanın yanında gelecek kuşaklara aktarmanın sorumluluğunu da tüm insanlarımıza öğretmeliyiz.

KAYNAKÇA

- Aday, E. (2013). *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Akbulut, C. (2017). *Şirin Merzifon'umuzun Tarihi Çeşmeleri – 7*, <http://merzifonpusula.com/yazarlar/cuma-akbulut/sirin-merzifon-umuzun-tarihi-cesmeleri-7/521/>. (Erişim Tarihi: 01.04.2023)
- Alan, G. (2002). *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Alan, G. (2008). *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alan, G. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Altan, A. (2007). *Beykoz Yuşa Türbesi Bağlamında Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Yönden İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 16-18.
- Artun, E. (1999). *Günümüz Adana Aşıklık Geleneğinde Ölüm ve Mezar Teması*, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Mezarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aşık, D. (2017). *Merzifon Anadolu Koleji (Anatolia College)*. <https://danyalasik.com/> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)
- Ay, M. (2017). *Merzifon Şehrinin Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Babacan, H. (2010). *Geçmişten Günümüze Merzifon*. Ankara: Hangar Yayıncılık.
- Barlett, S. C. (1878). *Historical Sketch of The Missions of The American Board in Turkey*, Boston: The Board.
- Barut, I. (2018). Osmanlı Dönemi'nde Gerçekleşen Göçlerin Kurumsallaşma ve Göç Politikaları Üzerindeki Etkileri, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40/2:161- 190.
- Bayram, S. (1990). *Merzifon Ulu Camisinin Yeri ve Türk İslam Eserleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Dergisi, 66-77.
- Bayram, S. (1991). Beyhan Sultan Vakfiyeleri ve Süslemeleri, *Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3(9), s. 70-73.

- Bayram, S. (2001). *Tarihin Derinliklerinde Merzifon*. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000 Merzifon), Ankara 2001, s.493-514.
- Boy- Şener, E. (2014). *Merzifon Evleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Boy- Şener, E. (2017). Geleneksel merzifon evleri, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 4(12), s. 442-456
- Boykooy, S. (2010). 1935-1950 Sürecinde Merzifon'un Sosyo-Kültürel Yapısı Üzerine Bir İnceleme, H. Babacan (ed.), *Geçmişten Günümüze Merzifon*. Merzifon Belediyesi Kültür Yayınları, 603-617.
- Bozok, D. (2005). Türk Hamam ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı: Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13).
- Büyükgüner, G. (2019). Merzifon Belediye Elektrik Santrali (Motorhane), T.N.K.Ü. Rektörlüğü (ed.), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları*. Namık Kemal Üniversitesi Matbaası, Tekirdağ, 22.
- Cilacı, O. (1999). *Türbe-Mezar Ziyaretlerinde Görülen Hurafeler ve Çözümleri*, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Mezarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çerkez, M. (2001). *Merzifon Taş Han*. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000 Merzifon), Ankara 2001, s.415-449.
- Çerkez, M. (2005). *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Çoruhlu, Y. (1999). *Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş*, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Mezarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Daşdan, M.Ö. (2001). *Amasya İli Yapılarındaki Kalem İşi Süslemeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Doğanay, A. (1999). *Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesinin Mezar Mimarimize Te'siri*, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Mezarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Doğanbaş, M. (1999). *Merzifon'un Gönüller Durağı Piri Baba Türbesi*. İstanbul.
- Erdoğan, İ. (1996). *XX. Yüzyıl Amasya Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erer, S. (1980). *Merzifon'un Monoğrafyası*, Merzifonlular Yardımlaşma Derneği, Amasya.
- Erken, S. (1972). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*. Ankara: VGM Yayınları.

- Erken, S. (1983). *Türkiye 'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, I (İlâveli II.Baskı), Ankara.
- Ertuğrul, A. (2009). Türkiye Araştırmaları, *Literatür Dergisi*, 7(13), 243.
- Evrenos, S. (1967). *Merzifon 'daki Türk Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Türk-İslam Sanatı Kürsüsü. İstanbul.
- Gül, O. (2012). *Amerikan Board Misyonerliği ve 1892-1893 Merzifon Ermeni İsyanına Etkileri*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman.
- Hasluck, F.W. (1928). *Bektaşilik Tedkikleri*. İstanbul.
- Hüsameddin, A.Z.H. (1986). *Amasya Tarihi*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları: Amasya.
- Kentkur A.Ş. (1996). *Merzifon Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı - Araştırma ve Değerlendirme Raporu*.
- Kılınç, M., & ORBAY, M. İlköğretim Müfettişi Remzi Bey'in Teftiş Raporunda "Merzifon Amerikan Okulu (1928-1929)". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 103-129.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)*, Arba Yayınları, No:29, 2. Baskı, İstanbul.
- Koçaş, S. (1967). *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara.
- Koyuncu, N. , Kılıç, Y. (2019). Osmanlı Medresesi'nin Kurucusu Kayserili Davud'un Hayatı, Eserleri ve Fikirleri Üzerine Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27(2), s.229-242.
- Köksüz, N. (t.). *Tarih ve kültür zenginlikleriyle dopdolu bir anadolu kenti Merzifon*.
- Köse, A., & Ayten, A. (2010). *Türebeler. Popüler Dindarlığın Durakları*, 1. Basım, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kulturportali (2022). *Merzifon Abide Hatun Cami*, <https://kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/gezilecekyer/merzfon-abde-hatun-cam> (Erişim Tarihi: 22.11.2022).
- Kulturportali (2022). *Merzifon Akif Gülle Kültür Merkezi*, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/ilprojeleri/merzfon-akf-gulle-kultur-merkez> Erişim Tarihi: 21.11.2022
- Kulturportali (2023). *Laleli Çeşmesi – Amasya*, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/kulturenvanteri/laleli-cesmesi> (Erişim Tarihi: 02.04.2023).
- Kurat, A. N. (1959). *Türk – Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğuş

- Matbaası Yasyınları, Ankara.
- Maden, F. (2010). *XVIII ve XIX Yüzyılda Piri Baba Tekkesi, Mescidi Türbesi ve Vakfı. Geçmişten Günümüze Merzifon Sempozyumu.*
- Maksudyan, N. (2013). Amerikan Kaynaklarında Merzifon Anadolu Koleji'nin Kısa Tarihçesi. *KEBİKEÇ İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, (36), 131-154.
- Merzifon Belediyesi. (2003). *Merzifon.*
- Merzifon Belediyesi. (2015). *Kara Mustafa Paşa'nın Şehri Merzifon.*
- Merzifon Belediyesi. (2015). *Merzifon – Geçmişten Günümüze Kalanlar.*
- Merzifon Belediyesi. (2019). *Kent Rehberi.*
- Merzifon Kaymakamlığı, (2017). *Kızlar mektebi restorasyonu basladı.* <http://www.merzifon.gov.tr/kizlar-mektebi-restorasyonu-basladi> (Erişim Tarihi: 22.11.2022).
- Okan, K. (1971). *Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerine Bir İnceleme*, Milli Eğitim Bakanlığı Planlama Araştırma ve Koordinasyon Dairesi İncelemeleri Serisi, No:5 Ankara.
- Öz, M. (2019). *Merzifon*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/merzifon>
- Özkan, A. (2009). *Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyolojik Boyutu (Eyüp Sultan Türbesi Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Piroğlu, H. (1992). *Evliyalar Yatağı Anadolu*. Ankara.
- Sevinç, N. (1975). *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (2019). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*. TCCDAB.
- Taşan, A.A. (1979). *Dün'den-Bugün'e Merzifon*. İstanbul:Erler Matbaası.
- TDK, (2022). *Kilise*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 21.11.2022)
- Tekin, Z. (1993). Osmanlı Debbağhanelerinde Kullanılan Aletler ve Dericilik Tabirleri, *İlim ve Sanat*, 37:349-364.
- Tosun, R. (2002). *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri'de Ermeni Olayları*, Erciyes Üniv. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 2, Kayseri.
- Uygun, Ş. (1938). *Merzifon ilçesi* (basım yeri yok).
- Uzun, M., & Albayrak, N. (1997). *Hamam*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM.
- Üner, H. (2002). *Türk Kültüründe Hamam, Hamamlarda Mekân Dağılımı ve İşlevleri* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünver, G. (2003). Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezi Olarak Dini Ziyaret Yerleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 9.
- Ürük, Z. F. (2016). Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekân

- Analizleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 28.
- White, G. E. (1995). *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları* (Çev. Cem Tarık Yüksel), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yaşar, H.H., Yılmaz, A. ve Akkuş, M. (1986). *Amasya Tarihi*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya.
- Yazar, T. (1999). *Çadır-Bark-Türbe, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, Mezarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yazır, M.H. (Elmalı'lı). *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Mustafa Özel (sad.)*, Haktan Yayın Dağıtım, Konya, Hadid.
- Yeşil, A. (1992). *Merzifon-Kara Mustafa Paşa Külliyesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeşil, A. (2004). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 29, 252-254.
- Yetkin, M.A. (1999). *Merzifon, Merzifon Belediyesi*, Merzifon.
- Yetkin, S. K. (1984). *İslam Ülkelerinde Sanat*. İstanbul: Basaş Ofset, s.11